

วาทกรรม กับการพัฒนา*

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร**

ความหมาย (significance)¹ ของสิ่งที่เรียก
คว่า “การพัฒนา” (development) และ
ของคู่ตรงข้ามที่เรียกว่า “ความด้อย
พัฒนา” (underdevelopment) อย่างที่
รับรู้และเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบันนี้นั้น เป็นสิ่งที่
เพิ่งถูกสร้างขึ้นมาโดยประเทศมหาอำนาจตะวันตก
ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้เอง ฉะนั้น
“การพัฒนา” และ “ความด้อยพัฒนา” จึงเป็น
ประดิษฐกรรมทางประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างใหม่
แต่กลับเป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับอย่าง

แพร่หลายในเวลาอันรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม
ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” มิได้
หยุดนิ่งตายตัว แต่มีการเปลี่ยนแปลงมาโดย
ตลอดเช่นกัน กล่าวคือ ในยุคแรกเริ่มของการ
พัฒนานั้น การพัฒนามาหมายถึงการทำให้ทันสมัย
อย่างสังคมตะวันตก ผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจ
การพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนาการเมือง
หรือที่เรียกขานกันในแวดวงการศึกษาการ
พัฒนาในยุคนี้ว่า “ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย”
(modernization theory) ต่อมาคนใน

*ดัดแปลงจากบทที่ 1 ของงานวิจัยที่กำลังทำอยู่เรื่อง “วาทกรรมการพัฒนา” ผู้เขียนขอขอบคุณคุณคุณเจษฎา ณ ระนอง ที่
ให้ความช่วยเหลือด้านต้นฉบับ.

**ดุสิตบัณฑิตเกียรติคุณทางด้านรัฐศาสตร์ และรองศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. ในโลกภาษาอังกฤษ ยังมีคำว่า “meaning” ที่หมายถึง “ความหมาย” และเป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายทั้งใน
ชีวิตประจำวันและในแวดวงวิชาการมากกว่าคำว่า “significance” แต่ในเชิงของญาณวิทยาและวิธีวิทยา (epistemology
and method) แล้ว สองคำนี้มีความหมายแตกต่างกันมากจนไม่สามารถใช้แทนกันได้เลย กล่าวคือ “meaning” หมายถึง
ความหมายที่มีอยู่ในตัวของมันเอง หรือความหมายที่เป็น “ปกติธรรมดา” หรือเป็น “ธรรมชาติ” บางครั้งอาจจะเปิดเผย
บางครั้งอาจจะซ่อนเร้น และหน้าที่ของผู้ศึกษาคือค้นหาความหมายนี้ให้พบ อย่างเช่นนักทฤษฎีแนวประจักษ์นิยม (em-
piricists) และนักทฤษฎีแนวการตีความ (hermeneuticists) ถือปฏิบัติกัน, ส่วน “significance” หมายถึงความ
หมายในเชิงที่ถูกสร้างหรือทำให้เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ มากมาย โดยตัวผู้ศึกษาและสิ่งที่ถูกศึกษาเอง มีบทบาท
อย่างสำคัญในการร่วมสร้างความหมายนั้น ๆ ให้เกิดขึ้นด้วย ไม่ใช่มีหน้าที่เพียง “ค้นพบ” และ “ถูกค้นพบ” อย่างใน
กรณีของญาณวิทยาแบบประจักษ์นิยม นอกจากนี้ เมื่อมีความหมายเกิดขึ้นแล้ว ความหมายดังกล่าวในตัวของมันเองก็
สามารถสร้างความหมายอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นอีกอย่างไม่รู้จักจบสิ้น หรือหากพูดในลีลาของสำนักหลังยุคโครงสร้างนิยม (post-
structuralism) ที่หยิบยืมภาษามาจากสำนักวิเคราะห์ภาษาแนวโครงสร้างนิยม (structuralism/semiology) ก็คือว่า
“meaning” ยังเป็นเรื่องของ “signified” ส่วน “significance” เป็นเรื่องของ “signifier”

แวดวงการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการ และปัญญาชน เริ่มต้นพบว่าการพัฒนาเพื่อให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตกนั้น นำปัญหามากมายมาสู่สังคมของประเทศ “โลกที่สาม” หรือ “ประเทศด้อยพัฒนา”² ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในสังคมที่เพิ่มมากขึ้น ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษ ปัญหาความยากจนที่เพิ่มมากขึ้นในชนบท และที่สำคัญคือการทำให้ประเทศ “โลกที่สาม” ต้องพึ่งพิงประเทศตะวันตก ในแทบจะทุกด้านมากยิ่งขึ้น ความไม่พอใจต่อปัญหาต่าง ๆ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาที่ต้องการลอกเลียนแบบอย่างของสังคมตะวันตกดังกล่าวข้างต้น นำไปสู่แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่เรียกรวม ๆ และหลวม ๆ ว่า “แนวคิดที่ต่อต้านทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” ในคริสต์ทศวรรษ 1970s เช่น ทฤษฎีพึ่งพิง (dependency theory) ทฤษฎีระบบโลก (world-system theory) และทฤษฎีว่าด้วยความด้อยพัฒนาของ บรรดานักวิชาการแนวมาร์กซิสต์ “ใหม่” ทั้งหลายเป็นต้น (ดูรายละเอียดใน Chairat, 1988:chs.2, 3)

อย่างไรก็ตาม เริ่มตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1980s เป็นต้นมา มีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่น่าสนใจและชวนให้ติดตามเกิดขึ้นอีกมากมาย นอกเหนือไปจากสองแนวคิดหลัก ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาที่ผู้เขียนกล่าวถึงข้างต้น แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเหล่านี้ ได้เติมสีสันให้กับแวดวงการศึกษาการพัฒนาในปัจจุบันอย่างมาก เช่น แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวแกนเกษตร แนวการบริหาร/จัดการทรัพยากรธรรมชาติโดย

ท้องถิ่น/ชุมชน และแนวคิดที่เรียกร้องให้มนุษย์กลับไปใกล้ชิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ เป็นต้น ภายใต้ความแตกต่างและหลากหลายของบรรดาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเหล่านี้ ทำให้ผู้เขียนมีความเห็นว่า เรามีความจำเป็นที่จะต้องหันกลับมาพิจารณาศึกษาและทบทวนสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” กันใหม่อย่างจริงจังและเป็นระบบอีกครั้งหนึ่ง ในการหันกลับมาศึกษา “การพัฒนา” ครั้งใหม่นี้ ผู้เขียนจะได้นำเอาวิธีการวิเคราะห์ที่กำลังได้รับความสนใจอย่างมากจากวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ปัจจุบัน, แต่เป็นวิธีการศึกษาที่ยังไม่เป็นที่คุ้นเคยหรือยังใหม่มากสำหรับวงวิชาการไทยโดยทั่ว ๆ ไป และสำหรับวงวิชาการที่สนใจศึกษาเรื่องของการพัฒนาเป็นการเฉพาะ, วิธีการหนึ่งมาใช้ ได้แก่วิธีการที่เรียกว่า “การวิเคราะห์วาทกรรม”³ (discourse analysis) โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเปิดประเด็นและมุมมองใหม่ ๆ ให้กับแวดวงการศึกษาการพัฒนา พร้อมกับเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจจะได้ติดตามและทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในวงวิชาการโดยทั่ว ๆ ไป และในแวดวงการศึกษาการพัฒนาเป็นการเฉพาะได้สะดวกและรวดเร็วขึ้นด้วย

วาทกรรมกับการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse and discourse analysis)

“วาทกรรม” (discourse) ในงานศึกษานี้มิได้หมายถึงภาษา คำพูด หรือถ้อยแถลงอย่างที่ยกนิยมเข้าใจกันเท่านั้น แต่จะใช้ในความหมายแบบเดียวกันกับที่มิเชล ฟูโก (Michel Foucault,

2. เพื่อความกระชับและรัดกุม ในงานศึกษานี้ผู้เขียนจะยังคงใช้ป้ายหรือสลากคำว่า “ประเทศโลกที่สาม” หรือ “ประเทศด้อยพัฒนา” แทนบรรดาประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา และตะวันออกกลาง โดยได้แสดงความตระหนักรู้ถึงความเป็นประติสักรรรมทางประวัติศาสตร์ของป้ายหรือสลากนี้ด้วยการใช้เครื่องหมายคำพูด(“...”)กำกับทุกครั้ง
3. ผู้เขียนเข้าใจว่าอาจารย์สมเกียรติ วันทะนะ แห่งคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เป็นนักวิชาการไทยท่านแรกที่เลือกใช้คำภาษาไทยว่า “วาทกรรม” แทนคำว่า “discourse” ในภาษาอังกฤษ และถือเป็นคุณูปการที่สำคัญที่อาจารย์สมเกียรติ ให้ไว้กับวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ของไทย

1926-1984) นักคิด นักเขียน และนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงโด่งดัง ใช้ในงานศึกษายุคหลังของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา⁴ กล่าวคือวาทกรรมในงานศึกษานี้หมายถึงระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจหรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้ วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (valorize) กลายสภาพเป็นสิ่งที่ผู้เขียนเรียกในงานศึกษานี้ว่า “วาทกรรมหลัก” (dominant discourse) หรือที่ฟูโกเรียกว่า “episteme” (ดู Foucault, 1970b; 1972a:55 และ 1972b:191-192) ฟูโกเองไม่สัจะเห็นด้วยกับการวิเคราะห์แบบที่เรียกว่า “วาทกรรมหลัก” เพราะนอกจากจะทำให้มองไม่เห็นความสลัซับซ้อนของการต่อสู้ระหว่างวาทกรรมแล้ว ยังอาจทำให้เราเข้าใจผิดไปได้ว่ามีการแบ่งแยกกันเด็ดขาดระหว่างวาทกรรมหลักกับวาทกรรมรอง โดยยกให้วาทกรรมหลักมีอำนาจสมบูรณ์เด็ดขาด ทำให้มองไม่เห็นการซับซ้อนระหว่างวาทกรรม และทำให้เรามองไม่เห็นอย่างที่ฟูโกมองว่า วาทกรรมคือ: “ชุดของส่วนเสี้ยวที่ไม่มีความต่อเนื่องสัมพันธ์กันแต่ต้องมาอยู่ร่วมกัน

และอยู่ร่วมกันมิใช่ในฐานะที่เป็นเอกภาพหรือมีความมั่นคง ... แต่ในฐานะที่เป็นชุดของวาทกรรมที่มีความแตกต่างและหลากหลาย และต่างก็มียุทธศาสตร์เฉพาะตัวที่ไม่เหมือนกันในการมาอยู่ร่วมกัน” (Foucault, 1980a:100)⁵ ขณะเดียวกันวาทกรรมก็ทำหน้าที่เก็บกด/ปิดกั้นมิให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น (subjugate) หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์และความหมายบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลื่อนหายไปได้พร้อม ๆ กันด้วย (displace)

ความหมายของวาทกรรมดังกล่าวข้างต้นไม่ปรากฏในงานของฟูโกชิ้นใดหรือหน้าใดเป็นการเฉพาะแต่เป็นการประมวลมาจากความเข้าใจของผู้เขียนเอง ที่ได้จากการอ่านงานของฟูโกที่ผลิตขึ้นในช่วงหลังคริสต์ทศวรรษ 1970s ซึ่งถือกันว่าเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงวิธีการศึกษาของเขาจากวิธีการศึกษาที่เรียกว่า “archaeology” สู่วิธีการศึกษาที่เรียกว่า “genealogy” หรือ “วงศ์วานวิทยา” นอกจากนี้ ความหมายของวาทกรรมข้างต้น ยังสอดคล้องกับความคิดในช่วงสุดท้ายของชีวิตของฟูโกที่ให้ความสนใจศึกษาสิ่งที่เรียกว่า “เทคโนโลยีวิทยาการของการสร้างตัวตน” (technologies of the self, ดูรายละเอียดข้างหน้า) ก่อนหน้าการศึกษาแบบวงศ์วานวิทยา ฟูโกให้ความสำคัญกับภาษาอย่างมาก โดยมองว่าวาทกรรมคือระบบที่ทำให้การพูด/การเขียนใน

4. ดูตัวอย่างงานเหล่านี้ได้ใน Foucault, 1970a; 1972a; 1977a; 1979; 1980a; 1980b; 1981 และ 1982 เป็นต้น ปัจจุบันงานศึกษาเกี่ยวกับความคิดและงานของฟูโก รวมตลอดถึงบรรดางานศึกษาในแขนงวิชาต่าง ๆ ที่รับเอาความคิดของฟูโกไปใช้มีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่าการที่ช่วยให้เราเข้าใจความคิดของฟูโกได้ง่ายและเร็วขึ้น ยังคงได้แก่งานของ Said, 1975:ch.5; Morris and Patton, eds., 1979; Sheridan, 1980; Shapiro, 1981:ch.5; Dryfus and Rabinow, 1982; Lemert and Gillan, 1982; Megill, 1985:chs.5, 6; Dews, 1987:chs.5, 6, and 7; Gane, ed., 1986; และ Callinicos, 1986. ส่วนงานศึกษาเกี่ยวกับฟูโกที่น่าสนใจในระยะหลัง ๆ นี้ได้แก่ Burchell et al, eds., 1991; Bernauer, 1990; Eribon, 1991; Gane and Johnson, eds., 1993; Brenner, 1994; Nola, 1994 และ Marks, 1994 เป็นต้น

5. ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “we must conceive discourse as a series of discontinuous segments whose tactical function is neither uniform nor stable. [... we must not imagine a world of discourse divided between accepted discourse and excluded discourse, or between the dominant discourse and the dominated one;] but as a multiplicity of discursive elements that can come into play in various strategies.”

สังคมหนึ่ง ๆ เป็นไปได้เพราะวาทกรรมจะเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ เงื่อนไข และกลไกต่าง ๆ ในการพูด/การเขียน (ดู Foucault, 1970b: 79-80 เป็นต้น)

ฉะนั้น วาทกรรมจึงเป็นมากกว่าเรื่องของภาษาหรือคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม (discursive practices) ซึ่งรวมถึง จารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ด้วย ฟูโกกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า:

“วาทกรรมสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่ง (ภายใต้กฎเกณฑ์และตรรกะชุดหนึ่ง) กับสิ่งที่พูดจริง สนามของวาทกรรมในขณะใดขณะหนึ่งก็คือกฎเกณฑ์ว่าด้วยความแตกต่างนี้ ฉะนั้น วาทกรรมจึงสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชัดเจนชุดหนึ่ง กฎเกณฑ์นี้จะเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือ การเลื่อนหายไปของสรรพสิ่ง นั่นคือควบคู่ไปกับสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้น ยังมีการสร้าง และการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกพูดถึงโดยวาทกรรมอีกด้วย” (Foucault, 1972a:63)⁶

ตัวอย่างเช่นวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนา ก็จะเป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” สิ่งใดจะถือว่าเป็น “การพัฒนา” หรือ “ด้อยพัฒนา” ก็ขึ้นกับกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนานั้นกำหนดขึ้น ฟูโกเรียกกฎเกณฑ์เหล่านี้ว่า “archive” (ดู Foucault, 1972a:59-60 และ 1972b:126-131)

แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า “ประเทศด้อยพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” ก็เป็นผลผลิตโดยตรงจากการสร้างขึ้นของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนายุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองทั้งสิ้น ก่อนหน้ายุคแห่งการพัฒนา ไม่ปรากฏว่ามีการจัดแบ่งประเทศออกเป็น “ประเทศพัฒนา” กับ “ประเทศด้อยพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” แต่อย่างใด จะมีก็แต่ประเทศยากจน (แต่ไม่จำเป็นต้อง “ด้อยพัฒนา”) หรือประเทศในภูมิภาคเอเชีย ออฟริกา ลาตินอเมริกา หรือตะวันออกกลาง เป็นต้น ประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเหล่านี้ เพิ่งกลายสภาพเป็น “ประเทศด้อยพัฒนา” ก็เพราะวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สองกำหนดให้เป็น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การจัดประเภทของประเทศ (categorization) ออกเป็น “ประเทศพัฒนา” และ “ประเทศด้อยพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” ดังกล่าวข้างต้นนั้น มิใช่เป็นการจัดแบ่งตามสภาพภูมิศาสตร์ แต่เป็นการจัดแบ่งตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันมากกว่า ฉะนั้น การจัดประเภทแยกแยะต่าง ๆ จึงมิใช่เครื่องมือที่เป็นวิทยาศาสตร์ หรือเป็นกลางแต่อย่างใด แต่ในตัวของมันเองคือ เทคนิควิธีการและวิทยาการของอำนาจที่แบบฉบับหนึ่ง เนื่องจากป้ายหรือฉลากจากการจัดประเภทเหล่านี้ (labelling) จะเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสถานภาพความสูงต่ำ บทบาทหน้าที่ อำนาจ ฯลฯ ของสิ่งนั้น ๆ เช่น การจัดประเภทภูมิปัญญา/ความฉลาดของคน (IQs) ก็เป็นการสร้างประเภทของคนขึ้นมา เช่น “คนสมองเลิศ” “คนฉลาด” “คนโง่” หรือการจัดแบ่งประเภทของคนในสังคมออกเป็นเด็ก สตรี บุรุษ ผู้สูงอายุ คนพิการ เกษตรกร ชาวนา คนใช้ เป็นต้น

6. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “discourse is constituted by the difference between what one could say correctly at one period (under the rules of grammar and logic) and what is actually said. The discursive field is, at a specific moment, the law of this difference. ... in discourse something is formed, according to clearly definable rules; that this something exists, subsists, changes, disappears, according to equally definable rules; in short, that alongside everything a society can produce ... there is the formation and transformation of ‘thing said.’ ”

ในแต่ละประเภทของคนเหล่านี้ ก็จะมีการกำหนดบทบาท หน้าที่ สถานภาพเฉพาะให้แตกต่างกันไป (ดูบทความที่น่าสนใจยิ่งของ Edelman, 1977 และ Wood, 1985)

หรืออย่างวาทกรรมว่าด้วยความบ้าของจิตเวช (psychiatry) ก็เช่นกัน ก็นำไปสู่การสร้างเอกลักษณ์เฉพาะชนิดใหม่ให้กับคนในสังคม ในศตวรรษที่ 19 เรียกว่า “คนบ้า” “อาชญากร” (the criminal) หรือ บุคคลที่เป็นอันตรายต่อสังคม (the dangerous individual) เพราะก่อนหน้านี้ ไม่ปรากฏว่ามีการจัดประเภทคนแบบนี้ในวาทกรรมของจิตเวชแต่อย่างใด (ดู Foucault, 1978) ในทำนองเดียวกัน ฟูกโได้แสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม ถึงอำนาจที่แบบยลของวาทกรรมในการสร้างเอกลักษณ์หรือความเฉพาะเจาะจงให้กับสรรพสิ่งในสังคม (individualizing/disciplining techniques) ในการศึกษาเรื่องเทคนิควิธีการลงโทษของสังคมสมัยใหม่ หรือสังคมที่เน้นการควบคุมในรูปของการจัดระเบียบวินัย (discipline) ว่า:

“ในระบบของวินัย เด็ก ๆ จะถูกจัดระเบียบหรือทำให้มีความเฉพาะเจาะจงมากกว่าผู้ใหญ่ คนป่วยมากกว่าคนที่มีความสุขแข็งแรงสมบูรณ์ คนบ้ากับคนร้ายมากกว่าคนปกติกับคนดี ในแต่ละกรณี บุคคลประเภทแรกในคู่ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงข้างต้น จะถูกจัดระเบียบหรือทำให้มีลักษณะเฉพาะเจาะจงอย่างมากจากกลไกการควบคุมในอารยธรรมของเรา เมื่อสังคมต้องการจัดระเบียบคนที่มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง คนปกติ หรือคนดี ก็

กระทำในรูปของการเปรียบเทียบกับกลุ่มคนประเภทแรก โดยการดูว่าบุคคลนั้น ๆ มีความเป็นเด็ก ความบ้า หรือความชั่วร้ายในตัวมากน้อยเพียงใด ศาสตร์และการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาทุกแขนง ต่างล้วนมีรากเหง้ามาจากกระบวนการจัดระเบียบหรือการสร้างความเฉพาะเจาะจงที่กลับหัวกลับหางแบบนี้ทั้งสิ้น” (Foucault, 1979:193)⁷

นั่นคือ ยังมีความเฉพาะเจาะจง ความเป็นส่วนตัว หรือมีเอกลักษณ์สูงเท่าใด ย่อมหมายความว่าได้มีการจัดระเบียบ หรือการควบคุมในสิ่งนั้นมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย และผู้ที่อ่อนแอ ผู้ที่เสียเปรียบจะถูกจัดระเบียบควบคุมมากกว่าผู้ที่แข็งแรง

ฉะนั้น เอกลักษณ์และความหมายในความเห็นของฟูกโ จึงเป็นเรื่องของการใช้อำนาจและความรุนแรงเข้าไปบังคับยึดเยียดให้เป็นของวาทกรรมชุดหนึ่ง ขณะเดียวกันวาทกรรมชุดดังกล่าวก็จะเก็บกด บดบัง ปิดกั้น ขจัด หรือทำลายมิให้สิ่งที่แตกต่างไปจากเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่วาทกรรมนั้นสร้างขึ้นมาปรากฏตัวขึ้น มากกว่าเป็นเรื่องของการผูกติดกันอย่างเหนียวแน่นของคุณสมบัติเฉพาะ (attributes) บางอย่างในตัวของสิ่งเหล่านั้นเอง ที่ทำให้เป็นอย่างที่เป็นอยู่อย่างนี้นิยมเข้าใจกันเช่น อวัยวะเพศกับความเป็นชาย หรือหญิง, ผิวสีกับการเป็นคนขาว หรือคนดำ, ผมเปียกับความเป็นจีนในสังคมสยาม, หรือบัตรประจำตัวประชาชน (identification card) และหนังสือเดินทาง

7. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “In a system of discipline, the child is more individualized than the adult, the patient more than the healthy man, the madman and the delinquent more than the normal and the non-delinquent. In each case, it is towards the first of these pairs that all the individualizing mechanisms are turned in our civilization; and when one wishes to individualize the healthy, normal and lawabiding adult, it is always by asking him how much of the child he has in him, what secret madness lies within him, what fundamental crime he has dreamt of committing. All the sciences, analyses or practices employing the root ‘psycho-’ have their origin in this historical reversal of the procedures of individualization.”

(passport) กับ “ความเป็นพลเมือง” ในวาทกรรมว่าด้วยความเป็นพลเมือง (citizenship) ของรัฐประชาธิปไตยปัจจุบัน เป็นต้น (ดู Somers, 1994; Williams, 1988; Kasian, 1992 และ Heater, 1990) นั่นคือ จารีตปฏิบัติและกฎเกณฑ์ของสังคมในรูปของวาทกรรมและภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมในเรื่องนั้น ๆ ต่างหาก ที่เป็นตัวกำหนดเอกลักษณ์และความหมายให้เกิดขึ้น ดังนั้น เอกลักษณ์ และความหมายจึงมีลักษณะลื่นไหล (elusive) เปลี่ยนแปลงไปตามวาทกรรมที่สร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้นมา ไม่แน่นอน ดायต์หยุดนิ่ง หรือที่เรียกว่า “discursive/narrative identity” นั่นเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้เรื่องของวาทกรรมกับเรื่องของอำนาจและความรุนแรงจึงแยกกันไม่ออก ฟูโกกล่าวไว้อย่างชัดเจนในปาฐกถาที่มีชื่อเสียงและถือเป็นงานหลักชิ้นหนึ่งที่สรุปรวบยอดความคิดของเขา เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 1970 ที่ College de France ว่า: “เราจะต้องเข้าใจวาทกรรมในฐานะที่เป็นความรุนแรงที่กระทำต่อสรรพสิ่ง หรือในแทบทุกกรณีในฐานะที่เป็นการกระทำ/ภาคปฏิบัติการของวาทกรรม ที่เรามองข้าม/ยึดเยียดให้กับโลกแห่งความเป็นจริงและในภาคปฏิบัติการนี้เองที่วาทกรรมได้สร้างเหตุการณ์และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมาบังคับใช้กับสรรพสิ่ง” (Foucault, 1970a:67)⁸ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สำหรับฟูโกแล้ว

วาทกรรมเป็นมากกว่าเรื่องของภาษา คำพูด หรือการตีความ แต่เป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรงที่แสดง ออกมาในรูปของภาคปฏิบัติ การจริงของวาทกรรมในสังคม (discursive practices) หรือที่ฟูโกกล่าวไว้ในอีกตอนหนึ่งของปาฐกถาที่น่าขึ้นดังกล่าว่า: “ในทุกสังคมการผลิตวาทกรรมจะถูกควบคุม คัดสรร จัดระบบ และแจกจ่ายภายใต้กฎเกณฑ์ชุดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลงเพื่อให้เรามองไม่เห็นถึงอำนาจและอันตราย รวมตลอดถึงความน่าเกลียด น่าสะพึงกลัวของวาทกรรม เพื่อให้วาทกรรมดังกล่าวดำรงความเหนือกว่า/ความเป็นเจ้าในสังคมสำหรับสังคมปัจจุบันของเรา กฎเกณฑ์ที่รู้จักกันดีคือการ กีดกัน/ปิดกัน ในรูปแบบที่เราจะคุ้นเคยและเคยชินอย่างมาก นั่นคือ การห้ามทำ/พูดสิ่งนั้น/สิ่งนี้ (Foucault, 1970a:52)⁹

ส่วนแหล่งที่สร้างกฎเกณฑ์เหล่านี้ที่สำคัญในสังคมในความเห็นของฟูโกได้แก่อำนาจ (power) แต่มิใช่อำนาจในรูปแบบที่ดิบและหยาบกร้านอย่างการใช้กำลังเข้าบีบบังคับ แต่เป็นอำนาจที่ได้รับการขัดเกลาชักฟอกจนชาวสะอาดในรูปของ “ความรู้” (knowledge) ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ และก็มีใช้ความรู้แบบทั่ว ๆ ไป และกว้าง ๆ อีกด้วยที่ฟูโกให้ความสนใจ แต่เป็นความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมากกว่า เช่น วิทยาศาสตร์ ชีววิทยา แพทยศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ อาชญา-

8. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “We must conceive discourse as a violence which we do to things, or in any case as a practice which we impose on them; and it is in this practice that the events of discourse find the principle of their regularity.”

9. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “in every society the production of discourse is at once controlled, selected, organized, and redistributed by a certain number of procedures whose role is to ward off its power and dangers, to gain mastery over its chance events, to evade its ponderous, formidable materiality.

In a society like ours, the procedure of exclusion are well known. The most obvious and familiar is the prohibition.”

วิทยา และความรู้เรื่องเพศ เป็นต้น (ดู Foucault, 1970b; 1979; 1980a; 1980b; 1985 และ 1986) ตัวอย่างเช่นในงานศึกษาถึงประวัติศาสตร์ว่าด้วยเรื่องเพศ ฟูโกเปิดประเด็นคำถามที่ยากแก่การปฏิเสธ ถึงการดำรงอยู่ของอำนาจในสังคมว่า อำนาจเป็นที่ยอมรับก็เพราะสามารถปกปิดธาตุแท้/ความหยาบกร้านของมัน ความสำเร็จของอำนาจอยู่ที่ความสามารถในการปกปิดอำพรางกลไกในการทำงาน และกลไกที่สำคัญในการทำงานของอำนาจก็ไม่ใชกฎหมายอย่างที่มีกนิยมนำเข้าใจกัน แต่เป็นกฎเกณฑ์และจารีตปฏิบัติต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฎเกณฑ์และจารีตปฏิบัติของบรรดาผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายในรูปของวาทกรรมเฉพาะ/วาทกรรมวิชาการว่าด้วยเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น อำนาจจึงมิใช่วัตถุธรรมที่เราสามารถเข้าไปจับต้อง/ยึดถือไว้ได้ เช่น สถาบัน โครงสร้าง หรือกำลัง แต่อำนาจคือป้ายหรือฉลากที่เราติดให้กับ “สถานการณ์ที่สลับซับซ้อนของการต่อสู้ช่วงชิงเชิงยุทธศาสตร์ในสังคม” (a complex strategical situation in a particular society; ดู Foucault, 1980a:86-87, 93)

ดังนั้น ความน่าสนใจประการแรกของฟูโกจึงอยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้ เพราะก่อนหน้านี้ ยังไม่มีผู้ใดให้ความสนใจศึกษาปัญหานี้อย่างเป็นรูปธรรม และจริงจิงเท่า (ดูตัวอย่างใน Foucault, 1979; 1980a และ 1985) อย่างไรก็ตาม การให้ความสนใจกับความรู้เฉพาะด้านของฟูโก ถูกจอห์น โฟรว์ (John Frow, 1986:81) วิจารณ์ว่ามองข้าม/ไม่ให้ความสำคัญกับความรู้ทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวันของคนในสังคม ซึ่งมีบทบาทอย่าง

สำคัญในการต่อต้าน/ขัดขืนอำนาจในสังคมได้เช่นกัน นั่นคือ โฟรว์เห็นว่าฟูโกก็ไม่ต่างไปจากอัลธูแซร์ (Louis Althusser, 1918-1990) เท่าใดนัก ในแง่ที่ยังให้อภิสิทธิ์กับความรู้แบบวิทยาศาสตร์/ความรู้เฉพาะด้านว่า มีฐานะเหนือกว่าองค์ความรู้แบบอื่น ๆ, ความน่าสนใจประการที่สองของฟูโกอยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงด้านบวกของอำนาจ กล่าวคือในอดีตที่ผ่านมา อำนาจมักถูกศึกษาหรือมองในเชิงลบ เช่น เป็นเรื่องของการกดขี่บังคับ ควบคุม กักขัง ห้ามทำ สิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่สำหรับฟูโกแล้ว ความโดดเด่นของอำนาจอยู่ที่การผลิตหรือการสร้าง และสิ่งสำคัญที่อำนาจสร้างคือความรู้ เอกลักษณะ และความจริง ฟูโกกล่าวไว้ค่อนข้างชัดเจนในเรื่องนี้ว่า: “เราจะต้องยุติการมอง/เข้าใจอำนาจในเชิงลบกันเสียที ไม่ว่าจะเป็นการกีดกันกดขี่ตรวจสอบบังคับปิดเบือนหรือปิดบังอำพราง จริง ๆ แล้ว อำนาจ สร้าง/ผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจสร้างความจริง สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคม และสร้างพิธีกรรมให้กับสิ่งที่เรียกว่าความจริงด้วย” (Foucault, 1979:194)¹⁰, ความน่าสนใจของฟูโกประการสุดท้ายยังอยู่ที่การชี้ให้เห็นถึงภัยอันตรายของสิ่งที่เรียกว่า “ความรู้” และความอยากรู้อยากเห็น เรื่องของความรุนแรงและการทำลายล้าง มากกว่าเป็นเรื่องของความสงบสุข เพราะสำหรับความรู้แล้ว ไม่มีอะไรที่ถือเป็นการสูญเสีย/เสียสละที่ยิ่งใหญ่ ความรู้มีความสำคัญสูงสุด แม้แต่มนุษย์เองก็สามารถถูกกลดทอนลงเป็นเพียงวัตถุหรือสิ่งที่ถูกศึกษา เพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของความรู้ได้ (ดู Foucault, 1977a, esp. 163-164)

10. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “We must cease once and for all to describe the effects of power in negative terms: it ‘excludes,’ it ‘represses,’ it ‘censors,’ it ‘abstracts,’ it ‘masks,’ it ‘conceals.’ In fact, power produces; it produces reality; it produces domains of objects and rituals of truth.”

ส่วนการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) โดยสาระสำคัญแล้วก็คือ การพยายามศึกษาและสืบค้น ถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์ และรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปของวาทกรรม และภาคปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ ว่าเป็นความเป็นมาอย่างไร มีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำ (hegemony) ในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ อย่างไรบ้าง มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับบุคคล สถาบัน สถานที่ เหตุการณ์อะไรบ้าง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้าง, รวมตลอดถึงการเก็บกด/ปิดกั้น, สิ่งเหล่านี้ของวาทกรรมมีอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่ง หัวใจของการวิเคราะห์วาทกรรมอยู่ที่การพิจารณาค้นหาว่า ด้วยวิธีการหรือกระบวนการใดที่สิ่งต่าง ๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษາ/เพื่อการพูดถึงของวาทกรรม (an object of discourse/discursive object; ดู Foucault, 1972b: 40-49) หรือก็คือ การพิจารณาถึงภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมนั่นเอง วัตถุประสงค์ของวาทกรรมนี้ ฟูโกมิได้หมายถึงโลกวัตถุที่สามารถจับต้องได้ แต่หมายถึงชุดของความสัมพันธ์ที่มีความสลับซับซ้อนในสังคม (a complex group of relations) ที่เป็นตัวกำหนดการพูดถึงสิ่งนั้น ๆ เช่น บรรดาสถาบันต่าง ๆ ในสังคม รวมตลอดถึงระบบเศรษฐกิจ กระบวนการทางสังคม แบบแผนพฤติกรรม จารีตปฏิบัติ เทคนิควิทยาการ ระบบการจัดประเภทแยกแยะต่าง ๆ ในสังคม แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า ชุดของความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนนี้มีได้ดำรงอยู่ในตัว วัตถุประสงค์ของวาทกรรมหรือโลกแห่งความเป็นจริง แต่อยู่ภายนอกตัววัตถุประสงค์ของวาทกรรม และเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ของวัตถุประสงค์นั้น ๆ อีกต่อหนึ่งในรูปของวาทกรรมหรือที่

ฟูโกเรียกว่า “a field of exteriority” (Foucault, 1972b:45) หรือบรรดาปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดวาทกรรมขึ้นมา

ฉะนั้น การพูดถึงการก่อตัวของวัตถุประสงค์ของวาทกรรม/หรือสิ่งที่วาทกรรมพูดถึง ก็คือการพิจารณาศึกษาถึงชุดของความสัมพันธ์ที่เป็นตัวกำหนดภาคปฏิบัติการของวาทกรรมนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และดังที่ไดยุสกับระบินาว (Dryfus and Rabinow, 1982:xx) ชี้ให้เห็นว่า ภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมที่ฟูโกให้ความสนใจ มิใช่ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวัน (speech acts) แต่เป็นภาคปฏิบัติการของวาทกรรมเฉพาะด้านที่สำคัญ ๆ ในสังคม (serious speech acts) นั่นคือ วาทกรรมของบรรดาผู้เชี่ยวชาญในแขนงวิชาต่าง ๆ ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมจะเป็นตัวกำหนดขอบเขตของสิ่งที่พูด/สิ่งที่ศึกษาว่าจะพูดอย่างไร พูดเรื่องอะไร ใครเป็นผู้พูด จึงจะได้ความหมายสื่อสารกันรู้เรื่องและเป็นที่ยอมรับในสังคม นอกจากนี้ ภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมยังสถาปนาผู้พูดให้มีอำนาจ/ความชอบธรรมในการพูดถึงเรื่องนั้น ๆ อีกด้วย เช่น แพทย์มีอำนาจ/ความชอบธรรมในการพูดถึงความเจ็บป่วย สุขภาพอนามัยของคนไข้ หรือนักเศรษฐศาสตร์พูดถึงการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นต้น แต่มิได้หมายความว่าผู้พูดเหล่านี้ สามารถพูดอะไรก็ได้ตามใจชอบ หรือมีอิสระเสรีในการพูด แต่ต้องพูดตาม/ภายใต้กฎเกณฑ์ของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ เช่น วาทกรรมทางการแพทย์หรือวาทกรรมทางเศรษฐศาสตร์ตามตัวอย่างข้างต้น

ดังนั้น สำหรับการวิเคราะห์วาทกรรมแล้วมนุษย์หรือผู้พูดจึงเป็นเพียง “ร่างทรง” หรือผู้ที่กระทำตาม/ตอกย้ำ/ผลิตซ้ำ (enact) กฎเกณฑ์ของสิ่งที่พูด มากกว่าคิดค้นหรือสรรสร้าง

ระบบ/กฎเกณฑ์ใหม่ขึ้นมา เพราะถ้าเป็นแบบหลัง ก็สื่อสารกับคนในวงการไม่รู้เรื่อง กล่าวอีกนัยหนึ่งผู้พูดสามารถพูดได้ภายใต้กรอบของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ เท่านั้น ฉะนั้น วาทกรรมจึงเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครจะเป็นผู้พูด พูดอะไร พูดเมื่อไร และพูดอย่างไร ประโยคเดียวกัน ถ้าหากพูดโดยบุคคลที่มีฐานะทางสังคมแตกต่างกัน ต่างโอกาส ต่างสถานที่กัน ความหมายก็ไม่เหมือนกัน เช่น แพทย์พูดกับคนไข้ในบริบทของการตรวจรักษาว่า “อาการป่วยของคุณไม่น่าวิตก” ย่อมมีความหมายและความน่าเชื่อถือมากกว่าญาติของคนที่ไข้พูดกับคนไข้ในประโยคเดียวกันในบริบทของการปลอมโยน/เยียมไข้ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น ประเด็นสำคัญของการวิเคราะห์วาทกรรมยังมีได้อยู่ที่ว่า คำพูดนั้นจริงหรือเท็จ อย่างที่บรรดานักทฤษฎีแนวปฏิฐานนิยมและประจักษ์นิยม (positivists and empiricists) สนใจ แต่ความสนใจกลับอยู่ที่กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่เป็นตัวกำกับให้การพูดนั้น ๆ เป็นไปได้มากกว่าเรื่องของเท็จหรือจริง กฎเกณฑ์เหล่านี้ อยู่ในตัววาทกรรม, อยู่ในภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมไม่ใช่อยู่นอกวาทกรรม เมื่อเป็นเช่นนั้น จุดแตกหักของการวิเคราะห์วาทกรรม จึงอยู่ที่ตัววาทกรรม และภาคปฏิบัติการของวาทกรรม ไม่ใช่เศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรือวัฒนธรรมอย่างที่นิยมกระทำกันในแนวการวิเคราะห์แบบอื่น ๆ ในเรื่องนี้ฟูโกกล่าวไว้อย่างแหลมคมว่า: “วาทกรรมมิใช่ทางผ่าน หรือที่แสดงออก (ปกปิด) ของความปรารถนาแต่วาทกรรมคือตัวความปรารถนา และถ้าหากดูจาก

ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา วาทกรรมมิใช่เป็นเพียงผลลัพธ์อันเกิดจากการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงระบบของการครอบงำ แต่วาทกรรมในตัวของมันเองคือการต่อสู้และการครอบงำ วาทกรรมคือตัวอำนาจที่ต้องเข้าไปจัดการ/ยึดเอาไว้” (Foucault, 1970a:52-53¹¹ และเปรียบเทียบกับ Foucault, 1972b:48, 76)

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการหรือขั้นตอนในการวิเคราะห์วาทกรรม (ดูเปรียบเทียบกับ Shapiro, 1981: 155-164) จะเริ่มต้นด้วยคำถามที่ดูเหมือนง่ายและมีความเป็นรูปธรรมสูงว่าอะไรคือสิ่งที่กำลังพูดถึง/ศึกษา หรือ วาทกรรมของสิ่งนั้นคืออะไร เช่น การวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนา ก็จะเริ่มต้นด้วยคำถามที่พื้น ๆ ที่สุดและดูเหมือนง่ายที่สุดว่า “อะไรคือสิ่งที่เรียกว่า ‘การพัฒนา’ ” (what is development?) แต่การตั้งคำถามดังกล่าวของแนวการวิเคราะห์วาทกรรม มิใช่ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต้องการสร้างหรือกำหนดคำนิยามที่แน่นอนตายตัว ชัดเจน และสามารถวัดค่าในเชิงปริมาณได้ให้กับสิ่งที่ศึกษา/พูดถึง อย่างความพยายามของนักทฤษฎีแนวปฏิฐานนิยมและประจักษ์นิยมที่เรียกว่า “คำนิยามเชิงปฏิบัติการ” (operational definition) แต่เป็นการตั้งคำถามเพื่อต้องการตรวจสอบหรือสืบค้นว่าเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่เรียกว่า/ถือว่า “การพัฒนา” นั้นถูกสร้างขึ้นมามีได้อย่างไรและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง (formation and transformation) ระยะแรกฟูโกเรียกกระบวนการสืบค้นนี้ว่า “genealogy” ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนและเรียกใหม่ว่า

11. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “discourse is not simply that which manifests (or hides) desire – it is also the object of desire: and since, as history constantly teaches us, discourse is not simply that which translates struggles or systems of domination, but is the thing for which and by which there is struggle, discourse is the power which is to be seized.”

“กระบวนการในการทำให้สรรพสิ่งกลายเป็นประเด็นปัญหาที่ต้องได้รับการศึกษา/พูดถึง” (problematization, ดู Foucault, 1985:1-32, esp. 14-24) ยิ่งไปกว่านั้น การหาความหมายของการวิเคราะห์วาทกรรม ยังมีใช่เป็นการขุดหรือเจาะลงลึกเพื่อค้นหาความหมายที่ซ่อนเร้น/ปกปิดอยู่ในสิ่งที่ศึกษาอย่างวิธีการของนักทฤษฎีแนวการตีความ (hermeneuticists) หรือนักทฤษฎีแนวโครงสร้างนิยม (structuralists) กระทำแต่เพื่อศึกษาถึงชุดของกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนด/สร้างความหมาย (forms) ให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ในรูปของวาทกรรมและภาคปฏิบัติ การของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนามากกว่าฟูโกเรียกวิธีการศึกษาแบบนี้ของเขาว่า “archaeology” (ดู Foucault, 1972b)

การถามคำถามที่ดูเรียบง่ายและพื้น ๆ ว่าสิ่งนั้น/สิ่งนี้คืออะไร เพื่อค้นหาวาทกรรมและภาคปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ นอกจากจะทำให้เราเห็นถึงโยงใยของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่สิ่งนั้นดำรงอยู่แล้ว ยังทำให้เราเห็นถึงความสิ้นไหลเปลี่ยนแปลงมากกว่าความเป็นเอกภาพ แน่นนอน ตายตัวของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคม ด้วยว่าเป็นเพียงผลผลิตของ วาทกรรมชุดหนึ่งเท่านั้น ในส่วนของการพัฒนา คำถามที่ว่าอะไรคือการพัฒนานั้น จะช่วยให้เราเห็นถึงโยงใยของอำนาจในสังคมและระหว่างสังคมว่าใครมีอำนาจ/ความชอบธรรมที่จะพูดถึงเรื่องของการพัฒนา และพูดอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เช่น ด้วยวิธีการใด และด้วยเหตุผลอะไรที่นักเศรษฐศาสตร์สามารถผูกขาดพูดถึงเรื่องของการพัฒนา และยังเป็นการพูดถึงการพัฒนาในแบบเดียวด้วย ยิ่งไปกว่านั้น บรรดานักเศรษฐศาสตร์เหล่านี้ยังทำตัวเสมือน “ผู้พิพากษา” ที่กำหนดตัดสินว่าอะไรคือการพัฒนาอีกด้วย

เมื่อรู้อย่างคร่าว ๆ ว่าสิ่งที่ต้องการศึกษา/พูดถึงคืออะไรแล้ว ด้วยการดูว่ามีกฎเกณฑ์อะไรกำกับ การพูด การเขียน การคิดในเรื่องนั้น ๆ ขั้นตอนต่อไปของการวิเคราะห์วาทกรรมก็จะดูว่าสิ่งที่ว่านั้นมีหน้าที่/บทบาทอย่างไรในสังคม คือดูภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมในเรื่องนั้น ซึ่งจะช่วยให้เราเห็นถึงโยงใย/เครือข่ายของสภาพสังคมที่วาทกรรมชุดนั้นดำรงอยู่ว่ามีรายละเอียดให้สแกนลงได้อย่างไรบ้าง คล้าย ๆ กับที่ซูซาน บอร์ดโด (Bordo, 1993) ได้แสดงให้เห็นอย่างน่าสนใจในการศึกษาเรื่อง “เรือนร่างสตรี” (female bodies) ของเธอว่า ในสังคมตะวันตก มีกระบวนการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “เรือนร่างสตรีที่สวยงาม” (perfect body) อย่างไร ทำไมเรือนร่างสตรีที่ถือกันว่า “สวย” ในสังคมตะวันตกจึงต้องเป็นแบบนั้น เช่น ผอม สูง มีส่วนเว้า ส่วนโค้ง ส่วนนูนเฉพาะที่ ฯลฯ ด้วยวิธีการและกระบวนการใดที่ร่างกายของสตรีเฉพาะบางประเภท ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งที่น่าตื่นตาตื่นใจเพื่อการเสพย์ด้วยสายตาของเพศชาย และจากการศึกษาเรื่องเรือนร่างสตรีที่สวยงามนี้เอง บอร์ดโดได้แสดงให้เห็นว่ามีวาทกรรมชุดหนึ่งกำกับความสวยของเรือนร่างสตรี ด้วยการสืบค้นกลับไปเพื่อชี้ให้เห็นว่ารูปร่างสตรีที่พึงปรารถนานั้น คือผลรวมหรือการตกผลึกของพลังอำนาจต่าง ๆ ที่สลับซับซ้อนในสังคมตะวันตก และมีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม ว่าด้วยเรือนร่างสตรีที่สวยงาม เช่น ต้องมีวิธีการควบคุมอาหาร การควบคุมร่างกาย (การออกกำลังกาย) รวมตลอดถึงการทำศัลยกรรมตกแต่ง เพื่อให้ดู “สวย” ตามกฎเกณฑ์ว่าด้วยความสวยที่วาทกรรมกำหนดขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในงานช่วงสุดท้ายของฟูโก เขาได้ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การวิเคราะห์วาทกรรมไปสู่เรื่องของ การศึกษากระบวนการในการสร้าง/สถาปนาตัวตนของคนในสังคม

(modes/forms of subjectivation) มากกว่า เรื่องของกฎเกณฑ์ (codes/rules) ซึ่งถือเป็นสาระสำคัญของวิธีการศึกษาที่เรียกว่า “archaeology” (ดู Foucault, 1985) เพราะฟูโกเริ่มตระหนักชัดว่า สูดยอดของอำนาจและการครอบงำอยู่กับการสร้างตัวตน การทำให้มนุษย์กลายเป็นตัวตนใหม่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเทคนิควิทยาการในการสร้างตัวตนให้กับมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย หรือที่ฟูโกเรียกว่า “technologies of the self” (ดู Foucault, 1988:16-49) นั่นคือ เทคนิควิทยาการเกี่ยวกับตัวตนของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยสร้างเอกลักษณ์/ความเป็นตัวตนของมนุษย์แตกต่างกันไปเช่น ในยุคสมัยของกรีกและโรมัน “การดูแลตัวเอง” (take care of yourself/the care of the self, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Foucault, 1986) มีความสำคัญมาก เพราะถ้าหากสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงก็สามารถช่วยเหลือคนอื่นและชุมชนได้ แต่ในยุคต่อมา เทคนิควิทยาการเกี่ยวกับตัวตนของมนุษย์ได้เปลี่ยนไปสู่เรื่องของ“การรู้จักตัวเอง” (know yourself/self-knowledge) ซึ่งผกาดขึ้นมาบังคับเรื่อง“การดูแลตัวเอง” ด้วยการทำให้เห็นว่าการเน้นการดูแลตัวเองเป็นการเห็นแก่ตัว ไม่เสียสละและขาดความรับผิดชอบ แต่“การรู้จักตัวเอง” ก็มาพร้อมกับเรื่องของอำนาจและการทำให้สยบยอม เพราะการรู้จักตัวเองต้องกระทำผ่านการประณาม/ปรามาสตัวเอง (self-renunciation), การเคร่งครัดเข้มงวดกับตัวเอง (asceticism) และการเจียมตัวรู้จักฐานะของตัวเอง เช่นเป็นมนุษย์ไม่ใช่พระเจ้า เป็นต้น ฉะนั้น เทคนิควิทยาการในการสร้างตัวตนก็คือเทคนิควิทยาการของอำนาจที่แยบยลอีกแบบหนึ่ง นอกเหนือไปจากเทคนิคที่เรียกว่า “ความรู้”

นอกจากนั้น เทคนิควิทยาการเกี่ยวกับตัวตนของมนุษย์ ยังนำไปสู่การเล่นเกมที่ด้วย

ความจริง (a truth game) ที่น่าสนใจอย่างมาก ด้วย ดังที่ฟูโกชี้ให้เห็นในคริสต์ศตวรรษแรก ๆ (ดู Foucault, 1988:39-40) ว่า ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาแห่งการปลดปล่อย สามารถเปลี่ยนแปลงคนจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่งได้ เช่น จากคนทำบาป/ทำความผิดไปสู่ความมีชีวิตใหม่ผ่านเทคนิควิธีการสารภาพบาป (confession), หรือจากความตายไปสู่ความเป็นอมตะหรือนิรันดร์ผ่านเงื่อนไขกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ศาสนาคริสต์กำหนดขึ้น ฉะนั้น นอกจากศรัทธาแล้ว สิ่งที่ศาสนาคริสต์สร้างให้เกิดขึ้นก็คือ “ความจริง” ชุดหนึ่งที่เป็นจริงด้วยเงื่อนไข กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ศาสนาคริสต์กำหนดให้เป็นจริง เช่น ในฐานะที่เป็นคริสต์ศาสนิกชน จะต้องเชื่อว่าสิ่งนั้น สิ่งนี้จริงในคริสต์ศาสนา ต้องเชื่อในความเป็นจริงของคัมภีร์ไบเบิล และที่สำคัญที่สุดต้องรู้จักตัวเองว่าเป็นใคร มีความรู้สึกอย่างไร ยอมรับความผิดและพร้อมจะเปิดเผย/สารภาพความเป็นตัวตนของตนต่อพระผู้เป็นเจ้าหรือผู้อื่นเพื่อชำระล้างจิตวิญญาณของตัวเองให้สะอาด จะได้เข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความจริงของศาสนาคริสต์ก็คือความจริงเกี่ยวกับตัวตนของคนที่น่าเชื่อถือศาสนาคริสต์ นั่นเอง

แต่การกล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่าฟูโกไม่เห็นความสำคัญของกฎเกณฑ์อีกต่อไป ตรงกันข้ามฟูโกเพียงต้องการเน้นย้ำให้เห็นว่ายังมีภาคปฏิบัติการของวาทกรรมที่สำคัญมากอีกชุดหนึ่งในสังคมมนุษย์ ที่ยังไม่ได้รับการสนใจศึกษา สืบค้น และตรวจสอบอย่างจริงจัง นั่นคือ ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยตัวตนของเราเอง โดยฟูโกได้หยิบยกเอาตัวอย่างที่น่าสนใจเกี่ยวกับตัวตนชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “คนมีศีลธรรม/จริยธรรม” (an ethical subject) ขึ้นมาอภิปราย (ดู Foucault, 1985:25-32) เพื่อแสดงให้เห็นว่าเรื่องของศีลธรรม (morality) นั้น มิใช่มีความ

หมายเพียงแคบ ๆ ถึงการกระทำตามกฎเกณฑ์ และมาตรฐานทางศีลธรรมล้วน ๆ แต่เป็นเรื่องของการสร้างเอกลักษณ์หรือตัวตนของคนในสังคมอีกด้วย เนื่องจากในทางปฏิบัติจริง มีช่องว่างหรือระยะห่างที่กว้างมากระหว่างกฎเกณฑ์ กฎหมายและคุณค่าทางศีลธรรม กับการกระทำ/ การปฏิบัติตัวจริง เพราะกฎเกณฑ์ (code) กับการปฏิบัติจริง (practices) เป็นคนละเรื่องกัน และช่องว่างหรือระยะห่างนี้เอง ที่ทำให้เกิดสนามหรือเครือข่ายโยงใยของวาทกรรมว่าด้วยศีลธรรมขึ้นมา เปิดโอกาสให้กับคนในสังคมมีอิสระที่จะเคลื่อนไหวว่าจะทำตัวเป็น“ผู้มีศีลธรรม” มากน้อยกว่ากันเพียงใด และด้วยวิธีการใด ภายใต้กฎเกณฑ์และมาตรฐานทางศีลธรรมดังกล่าว เพราะฉะนั้น การมีศีลธรรม จึงมิใช่เป็นเรื่องของความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดีอย่างที่นิยมเข้าใจกันเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องที่แยกไม่ออกจากกระบวนการในการสร้างตัวตนให้กลายเป็นผู้มีศีลธรรม (an ethical subject) ขึ้นมา เพราะคนเราสามารถทำตัวให้เป็นผู้มีศีลธรรมได้ด้วยเหตุผลและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันมากมาย เช่น เพื่อให้เกิดการยอมรับ, เพื่อเป็น “นาย” ของตัวเองเพราะสามารถควบคุมกิเลสตัณหาของตัวเองได้, เพื่อต้องการ “ปลื้มใจ” เพื่อพาตัวเองออกไปจากโลกที่วุ่นวาย, หรือเพื่อความเป็นอมตะหลังจากตายไปแล้ว เป็นต้น นั่นคือ นอกจากกฎเกณฑ์ซึ่งถือเป็นสาระสำคัญของวิธีการศึกษาแบบ “archaeology” แล้ว ฟูโกยังหันมาให้ความสำคัญกับความเป็นประวัติศาสตร์ (genealogy/historicity) และเครือข่ายโยงใยของกระบวนการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ความมีศีลธรรม” อีกด้วย ฟูโกกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

“ไม่มีการกระทำที่มีศีลธรรมแบบใดที่ไม่ได้อ้างอิงกฎเกณฑ์/มาตรฐานทางศีลธรรม; ไม่มีกฎเกณฑ์/มาตรฐานทางศีลธรรมใด ที่ไม่นำไปสู่การสร้างตัวตนแบบหนึ่งขึ้นมาในฐานะที่เป็นผู้มีศีลธรรม; และก็จะไม่มีการสร้างคนที่มีศีลธรรมขึ้นมา หากปราศจากซึ่งระบบ/กระบวนการในการสร้างตัวตนที่เป็นตัวกำหนดการประพฤติปฏิบัติตัวแบบหนึ่ง การกระทำที่มีศีลธรรม จึงแยกไม่ออกจากบรรดารูปแบบต่าง ๆ ในการสร้างตัวตน” (Foucault, 1985:28)¹²

ดังนั้น เรื่องของความมีศีลธรรม (รวมตลอดถึงเรื่องอื่น ๆ ในสังคม) จึงแยกไม่ออกจากเรื่องของพฤติกรรม/การกระทำ, กฎเกณฑ์ และกระบวนการในการสร้างตัวตนให้กลายเป็น “ผู้มีศีลธรรม” ขึ้นมา การให้ความสำคัญกับเรื่องของกฎเกณฑ์เพียงอย่างเดียวอย่างวิธีการศึกษาแบบ “archaeology” จึงไม่เป็นการเพียงพอ แต่จะต้องเพิ่มเติม ด้วยการให้ความสำคัญกับกระบวนการในการสร้างตัวตนในฐานะที่เป็น “ผู้มีศีลธรรม” ด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรมข้างต้น คงพอจะช่วยให้เราเห็นถึงความน่าสนใจของการนำเอาการวิเคราะห์วาทกรรมมาใช้ในการศึกษาการพัฒนาผู้เขียนมีความเห็นว่าคุณูปการประการแรกของการวิเคราะห์วาทกรรมได้แก่ การช่วยให้เราเห็นถึง “ธาตุแท้” ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ว่ามิใช่เป็นเรื่องแคบ ๆ เกี่ยวกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี

12. ดันฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “There is no specific moral action that does not refer to a unified moral conduct; no moral conduct that does not call for the forming of oneself as an ethical subject; and no forming of the ethical subject without “modes of subjectivation” and an “ascetics” or “practices of the self” that support them. Moral action is indissociable from these forms of self-activity, ...”

นิตวิทยาการ หรือการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง สังคม และวัฒนธรรม แต่การพัฒนาในตัวของมันเองเป็นเรื่องของการต่อสู้ที่หลากหลายและรอบด้าน เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมายและการดำรงอยู่ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ในรูปของวาทกรรมการพัฒนา จากนั้นก็พยายามสถาปนาวาทกรรมชุดดังกล่าวให้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในสังคมและระหว่างสังคม เพื่อเปลี่ยนสถานภาพจากวาทกรรมธรรมดาชุดหนึ่งในเครือข่าย/โยงใย ของกลุ่มวาทกรรมในสังคม (ensembles of discourse) *สู่การเป็นวาทกรรมเฉพาะด้าน* หรือที่ฟูโกเรียกว่า “the individualization of discourse” (Foucault, 1972a:54) นั่นคือ แม้แต่วาทกรรมเองก็หนีไม่พ้นเรื่องของเทคนิควิธีการจัดระเบียบหรือการสร้างวาทกรรมเฉพาะเจาะจง (individualizing techniques) ฉะนั้น เรื่องของการพัฒนา จึงมิใช่เรื่องของความรู้ เทคนิควิทยาการ ข้อมูล ข่าวสาร หรือความเจริญก้าวหน้าล้วน ๆ อย่างที่พยายามจะทำให้เข้าใจกัน แต่การพัฒนาเป็นเรื่องของอำนาจและการต่อสู้ทางการเมือง เพื่อช่วงชิงการนำ ในการสร้าง/กำหนดกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งขึ้นมา เพื่อใช้เป็นกรอบในการพูดถึง เขียนถึง อธิบาย ทำความเข้าใจ ตัดสิน สิ่งทีเรียกว่า “การพัฒนา” มากกว่า ดังนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมก็คือการสืบค้นเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างชุดของภาคปฏิบัติการของวาทกรรมต่าง ๆ ในสังคมว่า แต่ละภาคปฏิบัติการมีความสัมพันธ์กันอย่างไร หรือที่ฟูโกเรียกว่า “สนามของวาทกรรม” (discursive field)

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์วาทกรรมในงานศึกษานี้ จะไม่กระทำในลักษณะที่แข็งทื่อ ในความหมายที่ยกให้วาทกรรมมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด ในฐานะที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความ

หมายและการดำรงอยู่ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมแต่เพียงฝ่ายเดียว ดังที่การวิเคราะห์แนวนี้มักถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างผิด ๆ ฟูโกเองก็ตระหนักถึงปัญหานี้ดี (ดู Foucault, 1980a:92-102) แต่การวิเคราะห์วาทกรรมในงานศึกษานี้จะมีพื้นที่ให้กับโลกแห่งความเป็นจริงด้วยว่าสามารถมีปฏิกิริยาตอบโต้ ต่อต้าน ขัดขืน หรือส่งเสริมวาทกรรมได้ด้วย นั่นคือ งานศึกษานี้จะพยายามแสดงให้เห็นถึงบทสนทนาระหว่างวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนากับสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” ในฐานะที่เป็นตัวของตัวเอง ไม่ใช่ในฐานะที่เป็นวัตถุที่ถูกชี้แนะ ศึกษา หรือพูดถึงของวาทกรรมฝ่ายเดียว กล่าวคือไม่ปล่อยให้วาทกรรมกระทำอะไรตามใจชอบ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิเคราะห์วาทกรรมในงานศึกษานี้ มิได้มองโลกแห่งความเป็นจริงของสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” ว่าเป็นเพียงผ้าขาวหรือกระดาษเปล่า ที่รออยู่หนึ่ง ๆ เพื่อให้วาทกรรมการพัฒนาเข้าไปขีดเขียนอะไรลงไปก็ได้ตามอำเภอใจ แต่คืนสถานภาพและความเป็นตัวของตัวเองให้กับสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” ปลดปล่อยสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” จากการเป็นวัตถุที่ถูกศึกษา/ที่ถูกพูดถึง หรือวัตถุธรรมของวาทกรรมการพัฒนา *สู่การเป็นตัวแสดงหรือผู้กระทำ (agent)* อีกครั้งหนึ่ง (ดูตัวอย่างของความพยายามทำนองนี้ได้ใน Scott, 1992; Canning, 1994; Mouffe, 1992; และ Connolly, 1983)

คุณูปการ/ประการที่สอง การนำการวิเคราะห์วาทกรรมมาใช้ในการศึกษาการพัฒนา ยังนำไปสู่ข้อสมมติฐานหลัก 2 ประการ ที่แตกต่างไปจากการรับรู้โดยทั่ว ๆ ไปในแวดวงวิชาการ ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของการพัฒนาด้วย *ข้อสมมติฐานประการแรก* ได้แก่ การวิเคราะห์วาทกรรมช่วยให้เราเห็นว่า งานเขียนทางวิชาการเกี่ยวกับ

การพัฒนานั้น มิได้ทำหน้าที่อย่างเป็นกลางหรือเป็นวิทยาศาสตร์อย่างที่มักนิยมเข้าใจกัน แต่งานเขียนเหล่านี้ทำหน้าที่ที่สำคัญยิ่ง, แต่กลับถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย, ประการหนึ่ง คือการสร้างและตรึงเอกลักษณ์ ภาพลักษณ์ (image) รวมตลอดถึงความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ชุดหนึ่งขึ้นมาในรูปของวาทกรรมวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนา ฉะนั้นการวิเคราะห์วาทกรรมจึงช่วยให้เราเห็นว่าสิ่งที่ดูเหมือนว่าธรรมดาสามัญและไม่มีปัญหาอย่างหนังสือ, ตำรา หรืองานเขียนทางวิชาการ รวมตลอดถึงตัวนักวิชาการเองในฐานะที่เป็นผู้เขียน/ผู้แต่งนั้น จริง ๆ แล้วมีปัญหาและความยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก (ดู Foucault, 1977b) ดังตัวอย่างที่ฟูโกต์ชี้ให้เห็นเกี่ยวกับเอกภาพ/ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสิ่งที่เรียกว่า “หนังสือ” (book) ว่าไม่มีจริง สิ่งที่เราเรียกว่าหนังสือหรืองานเขียนนั้น เป็นเพียงที่รวมหรือสนามที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนของวาทกรรมชุดต่าง ๆ มากกว่า (a complex field of discourse) ฟูโกต์กล่าวไว้อย่างน่ารับฟังยิ่งว่า

“ขอบเขต/พรมแดนของสิ่งที่เรียกว่าหนังสือไม่เคยมีความชัดเจน: ความเป็นหนังสือมีมากกว่าชื่อเรื่อง, บรรทัดของตัวหนังสือตั้งแต่ต้นจนจบ, หรือรูปแบบและโครงสร้างของหนังสือ แต่หนังสือคือที่รวมของระบบการอ้างอิงเกี่ยวกับหนังสือเล่มอื่น ๆ งานเขียนชิ้นอื่น ๆ และประโยคอื่น ๆ หนังสือเล่มหนึ่งจึงเป็นเพียงปมปมหนึ่งในเครือข่ายโยงใย ของ

การอ้างอิงซึ่งกันและกัน หนังสือประเภทหนึ่งก็จะมีระบบอ้างอิงถึงกันแบบหนึ่ง... ความเป็นเอกภาพของหนังสือแต่ละประเภทจึงไม่เหมือนกัน หนังสือไม่ใช่เป็นเพียงวัตถุที่เราถือไว้ในมือ... เอกภาพของหนังสือเป็นเรื่องของการเปรียบเทียบและความเปลี่ยนแปลง พื้นที่ที่เราเริ่มกังขาเกี่ยวกับความเป็นเอกภาพของหนังสือ เราก็คงจะเริ่มเห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าหนังสือ/งานเขียนนั้น เป็นเพียงการสร้างขึ้นมาของสนามที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนของวาทกรรมชุดต่าง ๆ เท่านั้น” (Foucault, 1972b:23-24)¹³

เมื่อเป็นเช่นนี้ สารสำคัญของการวิเคราะห์วาทกรรม จึงมิได้จำกัดอยู่ที่การค้นหาว่างานวิชาการเหล่านี้พูดอะไร (what) เกี่ยวกับการพัฒนา แต่ความสนใจกลับอยู่ที่การสืบค้นว่างานวิชาการเหล่านี้ พูดถึงการพัฒนาอย่างไร (how) มากกว่า โดยผู้เขียนมีความเห็นว่า การศึกษาทำนองนี้เป็นการศึกษาที่ค่อนข้างใหม่ และเป็นประเด็นปัญหาที่ยังมิได้รับความสนใจอย่างจริงจังจากนักวิชาการในแวดวงการศึกษาการพัฒนา ทั้ง ๆ ที่บุคคลเหล่านี้มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้าง/ผลิตงานเหล่านี้ขึ้นมา ยิ่งไปกว่านั้น การถามคำถามว่าด้วยวิธีการหรืออย่างไร (how) ยังสามารถทำให้วิธีการวิเคราะห์วาทกรรมมีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้นด้วย ดังที่ฟูโกต์แสดงให้เห็นอย่างน่าสนใจในการวิเคราะห์เรื่อง

13. ดัชนีฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “The frontiers of a book are never clear-cut: beyond the title, the first lines, and the last full stop, beyond its internal configuration and its autonomous form, it is caught up in a system of references to other books, other texts, other sentences: it is a node within a network. And this network of references is not the same ...; the unity of the book, ...; cannot be regarded as identical in each case. The book is not simply the object that one holds in one's hands; ... its unity is variable and relative. As soon as we question that unity, it loses its self-evidence; it indicates itself, constructs itself, only on the basis of a complex field of discourse.”

อำนาจของเขา (Foucault, 1982) กล่าวคือ แทนการวิเคราะห์ตัวอำนาจตรง ๆ ซึ่งมีความเป็นนามธรรมสูงและจับต้องไม่ได้ ฟูโกกลับหันมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) และการใช้อำนาจ (the exercise of power) หรือภาคปฏิบัติการจริงของอำนาจนั่นเอง และจากการวิเคราะห์การใช้อำนาจ ฟูโกแสดงให้เห็นว่า อำนาจไม่ใช่เรื่องของความรุนแรง หรือความเห็นพ้องต้องกันเสมอไป แต่อำนาจเป็นเรื่องของการกระทำ (action) และการใช้อำนาจที่สำคัญคือการสร้างโอกาส/ความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้น (open field of possibilities/the possibility of conduct; p. 221) เช่น การใช้อำนาจการปกครอง (governmentality) ก็คือการสร้างโอกาสหรือความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างกับประชาชนในสังคม เช่น การกระทำต่อเด็ก สตรี ครอบครัว ชุมชน หรือ ประเทศในทางใดทางหนึ่ง เป็นต้น

การวิเคราะห์การใช้อำนาจ เพื่อทำความเข้าใจอำนาจของฟูโกข้างต้น ช่วยให้เราเห็นว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้น ผังรากลึกอยู่ในเครือข่าย/โยงใยของสังคม ไม่ใช่อยู่ภายนอกสังคมแล้วเข้ามาบงการ/จัดการกับสังคม อย่างที่มักนิยมเข้าใจกัน ดังนั้น การมีชีวิตอยู่ในสังคม ก็คือการมีชีวิตอยู่ในเครือข่าย/โยงใยของความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั่นเอง กล่าวคืออยู่ในเครือข่าย/โยงใยของการสร้างโอกาสหรือความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้น การใช้อำนาจจึงมิใช่เรื่องที่ง่าย ๆ หยิบและฉาบฉวย แต่เป็นกระบวนการที่ยุ้งยากและสลับซับซ้อนมาก ขึ้นกับสภาพของสังคมนั้น ดังนั้น เราจึงไม่สามารถศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผ่านการศึกษาสถาบันใดสถาบันหนึ่งในสังคมเป็นการเฉพาะ เช่น สถาบันทางการเมืองอย่างในกรณีของวิชา/นัก

รัฐศาสตร์ ยิ่งไปกว่านั้น การกล่าวว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผังรากลึกในเครือข่าย/โยงใยของสังคม มิได้หมายความว่าต้องมีแหล่งอำนาจหลักในสังคมเพียงแหล่งเดียว เช่นรัฐดังที่นิยมเข้าใจกัน แต่ในความเห็นของฟูโกแล้ว รัฐมิใช่แหล่งอำนาจหลักในสังคม เพราะอำนาจกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป แต่การที่รัฐสมัยใหม่มีอำนาจเพิ่มมากขึ้นทุกวัน ก็เพราะสามารถผนวกเอาบรรดาความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบต่าง ๆ ในสังคม เข้าไว้ในรัฐได้มากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้รัฐกลายเป็นแหล่งที่มีอำนาจควบคุม, สร้างโอกาส/ความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ขึ้นในสังคมได้หลากหลายรูปแบบมากกว่าแหล่งอำนาจอื่นเท่านั้น

ข้อสมมติฐานประการที่สอง งานศึกษานี้ต้องการชี้ชวนให้เห็นว่า ในฐานะที่เป็นการสร้างของวาทกรรมชุดหนึ่ง เรื่องราวของการพัฒนาจึงมิใช่เรื่องของความรู้ เทคนิควิทยาการ ความจริง ข้อมูล หรือข้อเท็จจริงล้วน ๆ อย่างที่นิยมเข้าใจกัน แต่เป็นเรื่องราวของการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้าง และกำหนดกฎเกณฑ์ว่าอะไรคือการพัฒนา และอะไรที่ไม่ใช่การพัฒนาในรูปของวาทกรรมการพัฒนา และการทำให้วาทกรรมที่สร้างขึ้นมาเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง หรือดังที่ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) นักทฤษฎีแนววิพากษ์สังคม (critical theory) ที่โดดเด่นผู้หนึ่ง เคยกล่าวไว้อย่างน่ารับฟังยิ่งในกรณีของสิ่งที่เรียกว่า “ข้อเท็จจริง” (fact) ว่าจริง ๆ แล้วถูกสร้างหรือกำหนดขึ้นโดยมาตรฐาน/กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งมากกว่าเป็นจริงโดยตัวของมันเอง (“the facts are first constituted in relation to the standards that establish them;” Habermas, 1972:309) ในทำนองเดียวกัน ฟูโกพูดถึงกระบวนการในการสร้าง/สถาปนา/หรือทำให้กลายเป็น “เหตุการณ์” (eventualization, ดู

Foucault, 1981:76-78) หรือ “ประเด็นปัญหา” (problematization, ดู Foucault, 1985:1-32) ขึ้นมาของสรรพสิ่งในสังคม โดยมีวัตถุประสงค์คล้ายกับฮาเบอร์มาสคือเพื่อชี้ให้เห็นว่า ไม่มีสิ่งใดชัดเจนและชัดเจนในตัวของมันเอง (self-evidence) มีแต่ถูกทำให้ชัดเจนผ่านมาตรฐาน/กฎเกณฑ์/เงื่อนไขบางชนิด การวิเคราะห์สิ่งที่เรียกว่า “เหตุการณ์” (event) และ “การทำให้กลายเป็นประเด็นปัญหา” (problematization) ทำให้เห็นว่า สรรพสิ่งในสังคมเป็นเรื่องของการสร้าง/สถาปนาขึ้นของวาทกรรม (the events of discourse; Foucault, 1972b:27) มากกว่าเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า “ธรรมชาติ” ก็เป็นเพียงเหตุการณ์หนึ่ง กล่าวคือเป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ เงื่อนไข เทคนิควิธีการต่างๆ ที่ทำให้กลายเป็น “ธรรมชาติ” ขึ้นมา ฉะนั้น การพัฒนากับกระบวนการในการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” จึงเป็น “เหตุการณ์” หรือ “ประเด็นปัญหา” หนึ่งที่แยกไม่ออกจากเรื่องของอำนาจ ความรู้ และความจริง เมื่อทบทวนที่มีต่อสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” เปลี่ยนไป คำถามที่ถามก็เปลี่ยนไปด้วย เช่น เรามีความจำเป็นอย่างยี่งที่จะต้องถามว่า ความหมายหรือคำนิยามว่าด้วยการพัฒนาที่ดำรงอยู่ในขณะใดขณะหนึ่งนั้น เป็นคำนิยามของใคร และทำไมจึงได้นิยามในลักษณะนั้น การนิยามดังกล่าวปิดกั้นหรือเชิดชูคนกลุ่มใดในสังคมเป็นการเฉพาะหรือไม่ อย่างไร ด้วยเหตุผลและวิธีการใด เป็นต้น

คุณภาพการประการสุดท้ายของการวิเคราะห์วาทกรรมอยู่ที่ช่วยให้เราสามารถ สงสัย ตั้งคำถาม และตรวจสอบบรรดาสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ทำให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็น “ประเด็น ปัญหา” ที่ต้องได้รับการตรวจสอบอย่างวิพากษ์รุนแรง หรือที่วิลเลียม คอนนอลลี (Connolly, 1983) เรียกว่า

“contestability” มากกว่าเป็นสิ่งที่คุ้นเคย เคยชิน และยอมรับโดยปราศจากการตั้งคำถาม/ตรวจสอบ นั่นคือ สำหรับการวิเคราะห์วาทกรรมแล้ว ไม่มีสิ่งใดที่ได้รับการยกเว้นหรือยอมรับโดยปราศจากการตั้งคำถาม/ตรวจสอบ เพียงเพราะเป็น “ธรรมชาติ” หรือ “ความจริง” อย่างวิธีการวิเคราะห์แบบอื่น ๆ ไม่มีการทักท้วง มองข้าม หรือด่วนสรุป ขณะเดียวกันก็ไม่มองสรรพสิ่งในฐานะที่หยุดนิ่ง เป็นเอกภาพ แน่นนอน และตายตัว แต่สั่นไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ขึ้นกับการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำในการนิยาม/สร้างความหมายให้กับสิ่งนั้น ๆ มากกว่า ทำให้เกิดการสนทนาระหว่าง วาทกรรมกับสิ่งที่วาทกรรมพูดถึง และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่าการวิเคราะห์วาทกรรมเปิดพรมแดน/เวทีใหม่สำหรับการต่อสู้ในสังคมและระหว่างสังคมให้กว้างไกลไปจากเดิมที่วนเวียนอยู่แต่เรื่องของ การเมืองแบบสถาบัน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยเพิ่มพื้นที่การต่อสู้ในเรื่องของวาทกรรม (discursive space) เข้าไปด้วย

การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม (development as discourse)

คำถามแรกนี้นักทฤษฎีแนวการวิเคราะห์วาทกรรมจะต้องเผชิญในวงวิชาการสังคมศาสตร์ไทย ได้แก่คำถามที่ว่า ทำไมจะต้องเป็น “วาทกรรม” แทนที่จะเป็นเรื่องของทฤษฎี แนวความคิด กระบวนทัศน์ อุดมการณ์ ชนชั้น รัฐ ฯลฯ อย่างที่เคยนิยมวิเคราะห์กันในอดีต นอกจากนี้คำถามที่นักวิเคราะห์วาทกรรมจะต้องตอบต่อแวดวงการศึกษาการพัฒนาก็คือว่า ด้วยเหตุผลและความจำเป็นประการใด ที่เราจะต้องวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม มากกว่าในฐานะที่เป็นเรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาการ

หรือการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรมเป็นต้น สำหรับคำถามแรกนั้น ผู้เขียนคิดว่าได้ตอบไปแล้วอย่างค่อนข้างละเอียดในหัวข้อ “วาทกรรมกับการวิเคราะห์วาทกรรม” ข้างต้น ส่วนคำถามที่สอง จะเป็นสาระสำคัญที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดในที่นี่¹⁴

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะผ่านเลยไปพูดถึง ความสำคัญและรายละเอียดเชิงรูปธรรมของการ วิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ผู้เขียนมีข้อสังเกตเพิ่มเติมอีก 2 ประการเกี่ยวกับการ วิเคราะห์วาทกรรม ที่ทำให้การวิเคราะห์ แนวนี้แตกต่างไปจากการวิเคราะห์แบบที่เน้น ทฤษฎีหรืออุดมการณ์ กล่าวคือ *ประการแรก* การวิเคราะห์วาทกรรมมิได้แยกอย่างเด็ดขาด ระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “ทฤษฎี” กับโลกแห่งความเป็นจริง, ระหว่างอุดมการณ์กับความจริง, หรือ ระหว่างสิ่งที่เป็นามธรรมกับสิ่งที่เป็รูปธรรม แต่การวิเคราะห์วาทกรรมช่วยให้เราสามารถ บันทึกรหรือจับภาพทั้งสองนี้ได้พร้อม ๆ กัน เพราะวาทกรรมในตัวของมันเองคือที่รวมของสิ่ง เหล่านี้ไว้ด้วยกันในรูปของวาทกรรมและภาค ปฏิบัติการของวาทกรรม และดังที่ผู้เขียนจะได้ แสดงให้เห็นต่อไปข้างหน้า, สำหรับเรื่องของการ พัฒนาแล้ว การวิเคราะห์วาทกรรมจะช่วยให้เรา เห็นทั้งด้านที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมของการ พัฒนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น, *ประการที่สอง* การ วิเคราะห์วาทกรรมช่วยให้เราตระหนักว่า เรื่อง ของจุดยืน ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความรู้ ความหมาย ฯลฯ ของคนในสังคมนั้น มิใช่เป็น เรื่องของการไตร่ตรองอย่างรอบคอบหรือเป็นการ ตกผลึกทางความคิด หรือเป็นผลมาจากการได้

แย้งถกเถียงในเชิงเหตุผลหรือตรรกะล้วน ๆ แต่ สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากกฎเกณฑ์ของวาทกรรม ชุดหนึ่งที่บุคคลนั้นรับมาและยึดถือไว้ นั่นคือ วาทกรรมเป็นตัวกำหนดจุดยืน ความคิด ความ เห็น ความเชื่อ ความรู้ ความหมาย ฯลฯ ของเรา มากกว่าตัวเราเองเป็นผู้กำหนดสิ่งเหล่านี้ดังที่ นิยมเข้าใจกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น จุดยืน ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความรู้ ความหมาย ฯลฯ ของคนในสังคมเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” จึงขึ้นกับว่าบุคคลนั้นสมาทานวาทกรรมว่าด้วยการ พัฒนาแบบใด และนี่คือความสำคัญของสิ่งที่ เรียกว่าวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรม

เมื่อเป็นเช่นนั้น การวิเคราะห์การพัฒนาใน ในฐานะที่เป็นวาทกรรมจึงมีความสำคัญและจำเป็ นอย่างมาก เนื่องจากช่วยให้เราเห็นว่าการพัฒนา ในฐานะที่เป็นวาทกรรมก็คือ ระบบ กฎเกณฑ์ และกระบวนการในการสร้างเอกลักษณ์และ ความหมายชนิดหนึ่งขึ้นมา นอกจากนี้ การ วิเคราะห์วาทกรรมยังช่วยให้เรามอง “ความรู้” ในฐานะที่เป็นทรรศนะหนึ่ง (perspective) เท่านั้น มิใช่ความจริงสูงสุดหรือสัจธรรม ความเข้าใจ สองประการนี้ ทำให้เราเริ่มตระหนักถึงความ รุนแรงของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ได้เด่นชัด ขึ้น เพราะเมื่อความรู้มิได้มีฐานะเป็นความจริงสูง สุดอีกต่อไป แต่มีสถานภาพเพียงทรรศนะหนึ่ง เท่านั้น ดังนั้น การที่จะทำให้ทรรศนะใดกลาย สภาพเป็น “ความรู้” อันเป็ที่ยอมรับของสังคม ในวงกว้างจนกลายเป็น “ความจริง” ขึ้นมาได้ นั้น ย่อมหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะต้องใช้ความรุนแรงในรูป แบบต่าง ๆ เข้าบังคับยึดเยียดให้เป็นในทำนอง เดียวกัน ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนามิใช่ความ

14. ในโลกวิชาการภาษาอังกฤษ ได้มีความพยายามที่จะนำเอาการวิเคราะห์วาทกรรมแบบของมิเชล ฟูโก มาใช้กับการ ศึกษาการพัฒนาบ้างแล้ว ดังตัวอย่างงานของ Escobar, 1984-85, 1988 และ 1992; DuBois, 1991; และ Parajuli, 1991 เป็นต้น แต่ในโลกวิชาการภาษาไทย ยังไม่ปรากฏความพยายามทำนองนี้แต่อย่างใด ดังนั้น งานศึกษาของผู้เขียนชิ้นนี้ จึง อาจจัดได้ว่าเป็นงานบุกเบิกเพื่อเปิดพรมแดนใหม่ให้กับการศึกษาการพัฒนาในแวดวงวิชาการของไทย

จริงสูงสุด แต่เป็นเพียงวรรณคดีหนึ่งว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่มีความเป็นสากลหรือเป็นธรรมชาติแต่อย่างใดทั้งสิ้น แต่การที่วรรณคดีเกี่ยวกับการพัฒนาแบบหนึ่ง กลายสภาพเป็น “ความรู้” และ “ความจริง” ได้นั้น ก็เพราะมีกระบวนการเฉพาะบางอย่างทำให้กลายเป็นเช่นนั้น ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรงมากกว่าเรื่องของข้อเท็จจริง เทคนิควิทยาการ หรือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจล้วน ๆ อย่างที่มักนิยมเข้าใจกัน

ยิ่งไปกว่านั้น การมองการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม อำนาจ และความรุนแรง ยังช่วยให้เรามีมุมมองที่ฉีกแนวไปจากการรับรู้แบบที่ดำรงอยู่ และความเข้าใจนี้จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการขบคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวาทกรรม (discourse development) แบบอื่น ๆ ต่อไป เพราะจะสามารถนำเราไปสู่การพัฒนาวาทกรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมที่วิพากษ์และท้าทาย และไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับเรื่องของ “การพัฒนา” (development discourse) และในที่สุดจะนำเราไปสู่การสร้างวาทกรรมที่มีที่ว่างให้กับความแตกต่าง และหลากหลาย มากกว่าวาทกรรมการพัฒนาแบบที่ดำรงอยู่ ที่ต้องการลดทอนความแตกต่างและความหลากหลายลงให้เป็นเพียงความเหมือนกัน ดังที่ได้กระทำกันมาอย่างเข้มข้นในวาทกรรมพัฒนากระแสหลักตลอดช่วงเวลาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

ฉะนั้น การกิจหลักของนักวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมประการแรก จึงอยู่ที่การชี้ชวนหรือแสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการสร้างหรือสถาปนาความเป็นเจ้า (hegemony) ของวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่งจนกลายสภาพเป็นวาทกรรมหลัก (hegemonic/

dominant discourse) ว่ามีรายละเอียด ขั้นตอน ความสลับซับซ้อน และความเป็นมาอย่างไรบ้าง, การกิจหลักประการที่สอง ได้แก่การชี้ชวนให้เห็นถึงความแยบยลของอำนาจและการครอบงำที่แฝงเร้นเข้ามาในรูปของ “ความรู้” และ “ความจริง” เกี่ยวกับการพัฒนา นั่นคือ หัวใจของการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมอยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงรายละเอียด ขั้นตอน ความสลับซับซ้อนและความเป็นมาของบรรดาเงื่อนไขต่าง ๆ ที่นำไปสู่การก่อตัว/การเกิด และภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่ง รวมถึงตลอดถึงผลกระทบหรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำจากภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมพัฒนาชุดนั้นด้วย

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ช่วยให้เราสามารถปะทะกับตัวการพัฒนาหรือสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ได้โดยตรง (development itself) เพราะเท่าที่ผ่านมาในรอบห้าคริสต์ทศวรรษแม้ว่าจะได้มีความพยายามพูดถึง/เขียนถึง/ขบคิดถึง/วิเคราะห์ ฯลฯ การพัฒนาในแง่มุมต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปอย่างมากมายมหาศาล แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีความพยายามใดที่สามารถตั้งคำถามกับตัวการพัฒนาได้อย่างตรง ๆ เป็นระบบ และจริงจังเท่ากับการวิเคราะห์วาทกรรม แม้แต่ความพยายามที่ได้รับการชื่นชมและยกย่องอย่างมากในแวดวงการศึกษาการพัฒนาอย่างความพยายามที่เรียกว่า “ทางเลือกในการพัฒนา” (development alternatives) ก็ยังมีอาจจัด ได้ว่าเป็นการตั้งคำถามกับความหมาย/ค่านิยมของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” อย่างถอนรากถอนโคนได้เท่ากับการวิเคราะห์วาทกรรม เพราะลึก ๆ แล้ววาทกรรม “ทางเลือกในการพัฒนา” ก็เป็นเพียงการสานต่อ หรือตอกย้ำการพัฒนาที่ดำรงอยู่ในความหมายที่ว่า ยังไม่ได้ตั้งคำถามกับตัวการ

พัฒนาอย่างจริงจัง นั่นคือ ไม่ว่าจะมีการเติมคำคุณศัพท์เข้าไปข้างหน้าคำนามที่เรียกว่า “การพัฒนา” ให้ดูสวยหรูหรือพิสดารล้าลึกเพียงใด เช่น “การหันกลับมาขบคิดเรื่องของการพัฒนากันใหม่” (rethinking development) หรือ “ทางเลือกใหม่ในการพัฒนา” (new/another/ alternative development) และไม่ว่าจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวและความเลวร้ายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” อย่างแหลมคมเพียงใด เช่น การพยายามศึกษาถึงความล้มเหลว ของการพัฒนาในแง่ของเทคนิคการจัดการอย่างที่เป็นมกระทำกันในแวดวงการศึกษา นโยบายสาธารณะและรัฐประศาสนศาสตร์เปรียบเทียบ โดยเฉพาะแนวที่เรียกว่า “การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ” (implementation studies) หรือการวิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวของการพัฒนาอย่างสำนักทฤษฎีฟิงฟิง และสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นต้น แต่ความพยายามเหล่านี้ก็ยังยืนอยู่บนฐานหรือกรอบของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” อยู่ นั่นเอง เพราะ *ประการแรก* ยังคงมองเรื่องของ “ความด้อยพัฒนา” ว่าเป็นเรื่องของ *การพัฒนา* บางสิ่งบางอย่างที่สำคัญที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ในสังคมตะวันตกไป, *ประการที่สอง* การพัฒนาในตัวของมันเองยังคงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาที่สุดที่ต้องบรรลุให้ถึง เนื่องจากการพัฒนาคือสัจธรรม หรือความจริงสูงสุดหรือธรรมชาติที่บรรดาประเทศ “ด้อยพัฒนา” หรือประเทศ “โลกที่สาม” ต้องไขว่คว้ามาให้ได้, และ *ประการสุดท้าย* ความพยายามดังกล่าว ยังเป็นการมองการพัฒนาจากจุดยืนของรัฐ และยังคงให้รัฐมีบทบาทนำในเรื่องของการพัฒนา ไม่ใช่ประชาชน จึงหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะดึงเอาการ

พัฒนาไปผูกโยงกับอุดมการณ์ของรัฐ การพัฒนาจึงถูกทำให้เชื่อมโยงกับการสร้างชาติ การทำให้เศรษฐกิจของประเทศมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง เป็นต้น

เมื่อไม่รื้อแล้วสร้างขึ้นมาใหม่ (deconstruction),¹⁵ ไม่ตั้งคำถามกับคำนิยาม/ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” แล้ว บรรดายุทธศาสตร์ ยุทธวิธี แผนนโยบาย โครงการ ฯลฯ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาก็จบลงด้วยการตอกย้ำ ขยาย หรือสานต่อคำนิยาม/ความหมายเดิมของการพัฒนาให้แข็งแกร่งยิ่ง ๆ ขึ้น แทนที่จะล้มล้างหรือทำลายความศักดิ์สิทธิ์, “ความจริง” ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ลง เพราะความพยายามดังกล่าว ยังคงเป็นการกระทำภายใต้กรอบกฎเกณฑ์ กติกา ภาษา หรือ “วาทกรรม” ของการพัฒนา มากกว่าต้องการจะตั้งคำถามกับสิ่งเหล่านี้ หรือดังที่เอสโคบาร์ (Escobar, 1992) ได้แสดงให้เห็นอย่างน่าสนใจยิ่งว่า การวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ต้องการช่วยให้เราข้ามพ้นไปจากเรื่องของ “ทางเลือกในการพัฒนา” (development alternatives) *สู่การพัฒนาทางเลือกแบบอื่น ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของ “การพัฒนา” (alternatives to development) หรือถ้าหากพูดในภาษาของผู้เขียนงานศึกษานี้ก็คือว่า การวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม สามารถช่วยให้เราข้ามพ้นไปจากเรื่องของวาทกรรมการพัฒนา (development discourse) สู่เรื่องของการพัฒนาวาทกรรม (discourse development) เพื่อสร้างคำนิยาม/ความหมายชุดใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นมา นั่นคือ หากพิจารณาการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมแล้ว*

15. เจ้าตำรับแห่งวิธีการศึกษาแบบ deconstruction ได้แก่ นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่ชื่อฌ็อง-ฌัก แดร์ริดา (Jacques Derrida) ส่วนรายละเอียดและสาระสำคัญของวิธีการศึกษาแบบนี้ของเขาหาได้ใน Derrida, 1976; 1982 และ 1984 เป็นต้น

เราจะสามารถตั้งคำถามที่พื้นฐานที่สุด แต่มีความเป็นประวัติศาสตร์มากที่สุดได้ว่า: “ทำไมรูปแบบอารยธรรมหนึ่ง อารยธรรมตะวันตกสมัยใหม่ จึงสามารถกลายสภาพเป็นแม่แบบที่อารยธรรมและสังคมอื่นต้องเจริญรอยตาม และกลายเป็นกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานการพัฒนาคือ/ด้อยพัฒนาของประเทศอื่น สังคมอื่นไปได้” (DuBois, 1991:3)

การที่จะตอบคำถามที่มีความสำคัญยิ่ง แต่มักถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดายนี้ได้ เราหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะต้องหันกลับไปตรวจสอบ สืบค้น หรือแกะรอย¹⁶ กระบวนการในการสร้าง/สถาปนาความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนาแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองว่ามีรายละเอียด ขั้นตอน ความสลับซับซ้อนและความเป็นมาอย่างไรบ้าง จึงสามารถทำให้คำนิยาม/ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” กลายเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง และการที่จะสามารถตรวจสอบ สืบค้น หรือแกะรอยกระบวนการดังกล่าว ผู้เขียนมีความเห็นว่าเรามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอาวิธีการวิเคราะห์วาทกรรมมาใช้ เพราะวิธีการวิเคราะห์วาทกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบของมิเชล ฟูกูเกอที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น มิได้ให้ความสนใจกับเอกลักษณ์หรือตัวตนของสิ่งที่ศึกษาโดยตรง แต่ให้ความสนใจกับวาทกรรมที่สร้าง

เอกลักษณ์/ตัวตนของสิ่งนั้นมากกว่า เช่น ฟูกูเกอไม่สนใจศึกษาว่าอะไรคือความจริง แต่สนใจศึกษากฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดสร้างความหมายและความเป็นไปได้ในการพูดถึง “ความจริง” นั่นคือ ฟูกูเกอได้สนใจศึกษาความจริง (truth) แต่สนใจศึกษาวาทกรรมว่าด้วยความจริง (a discourse of truth) มากกว่า (ดู Foucault, 1980b:131-133) เพราะสำหรับฟูกูเกอแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า “ความจริง” มิใช่ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์แต่อย่างใด แต่คือกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่เป็นตัวกำกับว่าอะไรจริง/ไม่จริง ฟูกูเกอล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ความจริงจะต้องถูกเข้าใจในฐานะที่เป็นระบบของกฎเกณฑ์/กระบวนการแบบหนึ่งที่ทำหน้าที่ผลิต กำกับ แจกจ่าย เผยแพร่ และกำหนดการทำงานของบรรดาอ้อยแอลงต่าง ๆ ” (Foucault, 1980b:133)¹⁷ ตัวอย่างเช่น “ความจริง” ของวิทยาศาสตร์/ของวิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ มิใช่อยู่ที่ความสามารถในการสกัด ค้นหา หรือค้นพบสิ่งที่เรียกว่า “ความจริง” แต่อย่างใด แต่อยู่ที่การสร้างกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งขึ้นมา เพื่อกำหนด/กำกับว่าอะไรคือความจริงแบบวิทยาศาสตร์ เท่านั้น แต่กฎเกณฑ์เหล่านี้ในตัวของมันเอง มิใช่เป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์หรือธรรมชาติล้วน ๆ แต่เป็นการสร้างขึ้นมานองนักวิทยาศาสตร์ จึงเป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรงเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมากด้วย และกฎเกณฑ์เหล่านี้เองที่สร้าง “ระบบว่าด้วยความ

16. วิธีการสืบค้นหรือแกะรอยนี้ได้รับการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพครั้งแรกโดยเอ็ดมันด์ เซอร์เซอร์ (Edmund Husserl, 1859-1938) บิดาแห่งวิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) ในงาน ที่มีชื่อเสียงและสะท้อนความแพร่หลายของวิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยาของเขาเรื่อง “รากเหง้าของวิชา เรขาคณิต” (The origin of geometry, ดู Husserl, 1970) โดยเซอร์เซอร์เรียกวิธีการแกะรอยของเขาว่า “regressive inquiry” วิธีการแกะรอยของเซอร์เซอร์นี้ ต่อมาได้รับความสนใจจากนักคิดที่มีชื่อเสียงใน ปัจจุบันหลายท่าน เช่น ฟูกูเกอกับวิธีการที่เรียกว่า genealogy, จาร์ค เดริดา (Jacques Derrida) กับเอ็มมานูเอล ลีวินาส (Emmanuel Levinas) กับวิธีการที่เรียกว่า “trace” เป็นต้น

17. ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “Truth is to be understood as a system of ordered procedures for the production, regulation, distribution, circulation, and operation of statements.”

จริง” (a regime of truth) ขึ้นมา

ในทำนองเดียวกัน การวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ก็ให้ความสำคัญกับวาทกรรมที่สร้างเอกลักษณ์หรือตัวตนของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ขึ้นมามากกว่าตัวการพัฒนาเอง ด้วยการหันกลับไปตรวจสอบกระบวนการขั้นตอนรายละเอียด เงื่อนไข และความเป็นมาของการสร้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และหากจะกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว กระบวนการสร้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมพัฒนากระแสหลักดังกล่าว ประกอบไปด้วยสาระสำคัญ 3 ประการต่อไปนี้คือ:

ประการแรก ได้แก่เทคนิค/กระบวนการในการจัดระเบียบ (individualizing/disciplining techniques) เพื่อกำกับการพูดถึง/เขียนถึง/ขบคิดถึง/วิเคราะห์สิ่งๆ ที่เรียกว่า “การพัฒนา” ในรูปของวาทกรรมการพัฒนา (ดู Escobar, 1984-85:387-390 และ DuBois, 1991:1-30) และเทคนิค/กระบวนการในการจัดระเบียบที่สำคัญที่สุดได้แก่ การทำให้เรื่องของพัฒนามากลายเป็น “ความรู้” และ “ความจริง” ผ่านกลยุทธในการจัดระเบียบต่าง ๆ เช่น การทำให้กลายเป็น “แขนงวิชา” (discipline) เพื่อการเรียน-การสอนในรูปของ “การศึกษาการพัฒนา” (development studies) และ “อาณาบริเวณศึกษา” (area studies) อย่างเช่น เอเชียอาคเนย์ศึกษา (Southeast Asian Studies) หรือ ไทยศึกษา (Thai Studies) เป็นต้น ส่วนความโดดเด่นของสองแขนงวิชานี้อยู่ที่เพิ่งเกิดขึ้น/มีขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นการศึกษาที่มีประเทศ “ด้อยพัฒนา” หรือประเทศ “โลกที่สาม” เป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ ยังเป็นแขนงวิชาที่ผูกขาดและสร้างขึ้นโดยประเทศ

มหาอำนาจตะวันตกทั้งสิ้น เป็นการตอบสนองต่อความอยากรู้ พร้อม ๆ กับเป็นเทคนิควิทยาการของอำนาจ (technologies of power) ที่ชาญฉลาดและแยบยล เพื่อให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกสามารถเข้ามามีอิทธิพลครอบงำประเทศ “ด้อยพัฒนา” ได้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เพราะการศึกษาทั้งสองแขนงวิชานี้ ในตัวของมันเองคือเครื่องมือในการผูกขาดการสร้างกฎเกณฑ์ มาตรฐานว่าด้วยความรู้ ความจริง และวิธีการในการเข้าถึงความรู้ ความจริงในปัญหาต่าง ๆ ของประเทศ “ด้อยพัฒนา” หรือประเทศ “โลกที่สาม” ควบคู่ไปกับการผูกขาด อดอ้างมรรควิธีในการแก้ปัญหาให้กับประเทศเหล่านี้ จึงไม่มีที่ว่างให้กับภูมิปัญญา/วัฒนธรรมพื้นบ้านของคนในประเทศ “ด้อยพัฒนา” เลย สิ่งเหล่านี้ถูกกีดกัน ปิดกั้น และแทนที่ด้วยระบบในการผลิตและการเข้าถึงความรู้ ความจริงชุดใหม่ที่เรียกว่า “การพัฒนา” ฉะนั้น ถ้าหากการพัฒนาคือพระเจ้าองค์ใหม่ที่วาทกรรมพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สองสร้างขึ้นมา เพื่อปลดปล่อยประชาชนและสังคมของประเทศ “ด้อยพัฒนา” ให้มีความอยู่ดีกินดีขึ้นแล้ว, “ความด้อยพัฒนา” ก็คือปีศาจตนใหม่ที่วาทกรรมพัฒนาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสร้างหรือค้นพบ และพยายามจะปราบปรามให้ราบคาบลงไปพร้อม ๆ กันด้วย

นอกจากการทำให้การพัฒนามากลายเป็น “ความรู้” และ “ความจริง” ในรูปของแขนงวิชาการต่าง ๆ ที่ดูน่าเลื่อมใส ศรัทธา และมีคุณธรรมสูง (moralization) แล้ว, เทคนิค/กระบวนการในการจัดระเบียบที่สำคัญอีกประการหนึ่งของวาทกรรมพัฒนาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองได้แก่ การทำให้สิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” กลายสภาพไป เป็นเรื่องปกติธรรมดา (normalization) กล่าวคือ แปรสภาพจากประดิษฐ์กรรม

ทางประวัติศาสตร์ที่เพิ่งเกิดขึ้น สู่การเป็นความรู้ความจริง ธรรมชาติ จารีตปฏิบัติของคนในสังคมประเทศ “ด้อยพัฒนา” ไป สำหรับเครื่องมือหรือเทคนิควิธีการที่วาทกรรมการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สองนำมาใช้ในการจัดระเบียบ/การทำให้กลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาประกอบไปด้วยการสร้างสถาบัน องค์การ หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาขึ้นมา เช่น ธนาคารโลก องค์การพัฒนาระหว่างประเทศ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาทั้งในและระหว่างประเทศ (Centers for development studies) หน่วยงานของรัฐในประเทศ “ด้อยพัฒนา” เพื่อทำหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนา เช่น หน่วยงานแผนการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ เป็นต้น, มีการเปิดหลักสูตรการเรียน/การสอนเกี่ยวกับการพัฒนา และเกี่ยวกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของประเทศ “ด้อยพัฒนา” ขึ้นในมหาวิทยาลัยชั้นนำในประเทศตะวันตก เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์การพัฒนา (development economics) หรือ วิชาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองของประเทศ “กำลังพัฒนา” เป็นต้น มีการเขียนตำรา เอกสารทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ออกมามากมาย รวมตลอดถึงมีนักวิชาการปัญญาชนจากประเทศ “ด้อยพัฒนา” ร่ำเรียนสิ่งเหล่านี้อย่างมากมายเช่นกัน

ในกรณีของวิชาเศรษฐศาสตร์การพัฒนา เอสโคบาร์ (Escobar, 1988:432-433) ได้ชี้ให้เห็นว่า ก่อนหน้าปี ค.ศ. 1955 ไม่ปรากฏว่ามีการเรียนการสอนวิชานี้แต่อย่างใด ส่วนบทบาทหน้าที่หลักของวิชาเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาอยู่ที่การสร้างเอกลักษณ์/ตัวตนของสิ่งที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจ” (underdeveloped economy) ขึ้นมา ด้วยการนำเอามาตรฐานกฎเกณฑ์ทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกมาเป็นมาตรวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเศรษฐกิจ

แบบตลาดในทำนองเดียวกับการศึกษาการเมือง-การปกครองของประเทศ “กำลังพัฒนา” ในหมู่นักรัฐศาสตร์อเมริกันในคริสต์ทศวรรษ 1950s และ 1960s ก็วนเวียนอยู่แต่เรื่องของการสร้างเอกลักษณ์/ตัวตน ของสิ่งที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนาทางการเมือง” ในรูปของการศึกษา “การพัฒนาการเมือง” (political development) ด้วยการนำเอาระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยตะวันตกมาเป็นมาตรวัดความพัฒนา/ด้อยพัฒนาทางการเมืองของประเทศเหล่านี้

แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า ในการทำให้เรื่องของการพัฒนากลายเป็นเรื่องปกติธรรมดานั้น มีการสร้างระบบผู้เชี่ยวชาญขึ้นมา ในฐานะที่เป็น “ผู้พิพากษา” พิจารณาตัดสินว่าอะไรคือสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา/ด้อยพัฒนา เช่นบรรดานักเศรษฐศาสตร์การพัฒนา นักรัฐศาสตร์ที่เชี่ยวชาญเรื่องของการพัฒนาการเมืองและการทำให้ระบบการเมืองทันสมัย หรือคณะทำงานชุดต่าง ๆ ของธนาคารโลก (Missions) ที่ส่งไปสำรวจสภาพเศรษฐกิจ-สังคมของประเทศ “ด้อยพัฒนา” เพื่อให้คำแนะนำในการยกเครื่องระบบเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ให้เป็นเหมือนอย่างของประเทศตะวันตก บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมาข้างต้นนั้นทำให้การพัฒนามากลายเป็นสถาบันใหม่ขึ้นมา (institutionalization) ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผ่านการสร้างสถาบัน องค์การ หน่วยงาน และบุคคลชนิดใหม่ขึ้นมาเรียนว่า “ผู้เชี่ยวชาญเรื่องการพัฒนา” เช่นนักเศรษฐศาสตร์การพัฒนา นักวางแผนการพัฒนา เป็นต้น

บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทำให้การพัฒนามาเป็นสถาบันใหม่ขึ้นมา (institutionalization) ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผ่านการสร้างสถาบัน องค์การ หน่วยงาน และบุคคลชนิดใหม่ขึ้นมาเรียกว่า “ผู้

เชี่ยวชาญเรื่องการพัฒนา” เช่น นักเศรษฐศาสตร์
การพัฒนา นักวางแผนการพัฒนา เป็นต้น

ส่วนผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมจากเทคนิค/
กระบวนการในการจัดระเบียบของวาทกรรมการ
พัฒนาแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่สำคัญมี
2 ประการด้วยกัน *ประการแรก* ได้แก่การเปลี่ยน
ฐานะของประชาชนในประเทศ “ด้อยพัฒนา”
จากมนุษย์หรือพลเมืองที่มีสิทธิมีเสียง และมีชีวิต
วิญญูชนสู่การเป็นวัตถุที่ไร้วิญญูชนชนิด
หนึ่ง เรียกว่า “ประชากร” (population) และ
“ทรัพยากร” (human resources) โดยวาทกรรม
การพัฒนากระแสหลักจะตอกย้ำให้เห็นว่า คนใน
ประเทศ “ด้อยพัฒนา” นั้น ไม่มีประสิทธิภาพ
ไม่มีศักยภาพ และไม่มีผลิตภาพ กลายเป็นตัว
ขัดขวางการพัฒนา ทำให้จำเป็นต้องได้รับ “การ
พัฒนา” (นั่นคือควบคุม/จัดระเบียบ) ผ่าน
เทคนิควิธีการต่าง ๆ ภายใต้อาณัติหรือป้ายที่
สวยหรู เช่น การวางแผนครอบครัว และการ
พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (ดู DuBois, 1991)
โดยมีการก่อตั้งสถาบันประชากรศาสตร์ และ
สถาบันทรัพยากรมนุษย์ขึ้น เพื่อทำหน้าที่ “การ
พัฒนา” นี้ ยิ่งไปกว่านั้น ประชาชนในประเทศ
“ด้อยพัฒนา” ยังถูกควบคุม/จัดระเบียบผ่าน
เทคนิค/วิธีการที่เรียกว่า “การฝึกอบรม” (train-
ing) ในด้านต่าง ๆ เพื่อให้กลายเป็น
ทรัพยากรที่เหมาะสมแก่การพัฒนา ผ่านการ
ถ่ายเทเทคนิควิทยาการต่าง ๆ จากประเทศ
ตะวันตกสู่ประเทศ “ด้อยพัฒนา” สิ่งเหล่านี้
นับเป็นการตอกย้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่
เท่าเทียมกันระหว่างประเทศให้แข็งแกร่งยิ่ง ๆ ขึ้น
สำหรับความสำคัญของเทคนิค/กระบวนการจัด
ระเบียบประชาชนในประเทศ “ด้อยพัฒนา” ของ
วาทกรรมการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง
อยู่ที่การเบี่ยงเบนปัญหาเรื่องความยากจนจาก
คำอธิบายเชิงโครงสร้างอย่างแนวเศรษฐศาสตร์

การเมือง สู่คำอธิบายแบบประณามเหยียด
คนยากจน (blaming the victims) ด้วย
การชี้ให้เห็นว่า เรื่องของความยากจนนั้นเป็น
เรื่องส่วนตัว/ส่วนบุคคล เนื่องจากบุคคลเหล่านี้
โง่เขลา เกียจคร้าน ไม่รับผิดชอบ ขาดทักษะที่
ตลาดต้องการ ฯลฯ พร้อม ๆ กับลดทอนวิธีการ
แก้ปัญหาความยากจน จากระดับของสังคม-
การเมือง สู่เรื่องของเทคนิควิธีการล้วน ๆ ดัง
เช่นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นต้น กล่าว
อีกนัยหนึ่ง การพัฒนาถูกทำให้กลายเป็นเรื่อง
ของเทคนิควิธีการ และวิชาการล้วน ๆ แทนที่จะ
เป็นเรื่องของอำนาจ ความรุนแรง การต่อสู้ และ
การครอบงำอย่างที่เราวิเคราะห์ว่าวาทกรรม
พยายามจะชี้ให้เห็น

ผลลัพธ์เชิงรูปธรรม*ประการที่สอง*ของเทคนิค/
กระบวนการในการจัดระเบียบของวาทกรรมการ
พัฒนาได้แก่การเปลี่ยนฐานะของประเทศต่าง ๆ
ในภูมิภาคเอเชีย อาฟริกา ลาตินอเมริกา และ
ตะวันออกกลาง ให้กลายเป็นประเทศ
“ด้อยพัฒนา” หรือประเทศ “โลกที่สาม” เพื่อร
การปลดปล่อยช่วยเหลือจากประเทศ “พัฒนา”
ต่อไป นั่นคือวาทกรรมการพัฒนาแห่งยุคหลัง
สงครามโลกครั้งที่สอง เปลี่ยนประเทศเหล่านี้
จากประเทศอธิปไตยที่มีเกียรติและศักดิ์ศรี สู่การ
เป็นวัตถุเพื่อการศึกษา เพื่อการพูดถึงของวาท-
กรรมการพัฒนา ยิ่งไปกว่านั้น วาทกรรมการ
พัฒนาดังกล่าว ยังทำให้ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้
สยบยอมและน้อมรับความต่ำต้อยของตัวเอง
และยินดีนำเข้า/รับเอาสิ่งที่ “ดีกว่า”, “เจริญกว่า”
จากประเทศพัฒนามาใช้ ในนัยนี้ การพัฒนาก็
คือการเข้ามาสวมรอยหรือแทนที่ของวาทกรรม
ชุดใหม่ (displacement) นั่นเอง การทำให้สยบ
ยอมและน้อมรับในความต่ำต้อยของตัวเองนี้
ฟูโกต์ถือว่าเป็นสุดยอดของเทคนิควิทยาการของ
อำนาจ เพราะเป็นการสร้าง/ผลิตเอกลักษณ์

หรือตัวตนชนิดใหม่ขึ้นมาเรียกว่าประเทศ “ด้อยพัฒนา” (modes of subjectivation) ฉะนั้นวาทกรรมการพัฒนาจึงเป็นชุดของเทคนิควิทยาการที่แยบยลในการจัดระเบียบเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชนิดใหม่ระหว่างประเทศมหาอำนาจตะวันตกกับบรรดาประเทศ “ด้อยพัฒนา” ทั้งหลายภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มากกว่าเป็นสิ่งวิเศษเลิศเลอที่รับประกันความเจริญ ก้าวหน้าให้กับประเทศเหล่านี้

นั่นคือ การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม แสดงให้เราเห็นว่า การพัฒนามิใช่เรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เต็มไปด้วยเรื่องราวของการควบคุม การจัดระเบียบ การใช้ อำนาจ และความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย เช่น การทำให้ประเทศยากจนทั้งหลายกลายเป็นสภาพเป็นประเทศ “ด้อยพัฒนา” และการทำให้คนในประเทศเหล่านี้กลายเป็น “ประชากร” และ “ทรัพยากร” ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้กระทบกระเทือนต่อชีวิตของคนในประเทศ “ด้อยพัฒนา” อย่างรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็น ด้านโภชนาการ แบบแผนการดำเนินชีวิต การศึกษา รสนิยม วิธีคิด ฯลฯ นอกจากนี้ เทคนิค/กระบวนการจัดระเบียบของวาทกรรมช่วยให้เราตระหนักว่า การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใด ล้วนเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเป็นเทคนิควิธีการในการครอบงำทั้งสิ้น เช่น เป็นเรื่องของความเหนือกว่า/ต่ำกว่า ระหว่างประเทศพัฒนามกับประเทศ “ด้อยพัฒนา” ระหว่างคนในเมืองกับคนในชนบท, ระหว่างรัฐ ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ ข้าราชการ กับประชาชนธรรมดา เป็นต้น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาในแนวนี้นสามารถนำเราไปสู่การขบคิดถึงวิธีการแก้ปัญหา

“ความด้อยพัฒนา” ที่แตกต่างไปจากเดิมมาก เช่น แทนที่จะเน้นเรื่องของการลงทุน และการช่วยเหลือจากต่างประเทศ และองค์การพัฒนาต่าง ๆ, การแก้ปัญหาหลักอยู่ที่การพยายามสร้างวาทกรรมต่อต้านการพัฒนาขึ้นมา อย่างบรรดาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movements) ต่าง ๆ เช่น ขบวนการวัฒนธรรมชุมชนของไทย เป็นต้น (ดูรายละเอียดในไชยรัตน์, 2538) เนื่องจากในฐานะที่เป็นวาทกรรม, “การพัฒนา” ก็เป็นเพียงเทคนิควิทยาการของอำนาจแบบหนึ่ง ที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกคิดค้นขึ้นมาใช้เพื่อเพิ่มการปกครอง/ควบคุม/จัดระเบียบประเทศ “ด้อยพัฒนา” เพียงแต่แยบยลและแนบเนียนกว่า วิทยาการของอำนาจในอดีตซึ่งใช้แต่กำลังเข้าบังคับในรูปของการล่าอาณานิคม

สาระสำคัญประการที่สอง ของกระบวนการสร้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนา กระแสหลักยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองอยู่ที่ *ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมการพัฒนา* (discursive practices) ที่กีดกันปิดกั้น (exclusion) ประเทศ “ด้อยพัฒนา” หรือประเทศ “โลกที่สาม” ออกจากกระบวนการในการสร้าง “ความรู้” และ “ความจริง” ว่าด้วยการพัฒนา กล่าวคือ ความรู้ ว่าด้วยการพัฒนาแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ไม่ยอมรับในความรู้ ความคิด ความเห็นของคนในประเทศ “ด้อยพัฒนา” ว่ามีฐานะ คุณค่า และศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับของตัวเอง ไม่มีที่ว่างให้กับสิ่งที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน/วัฒนธรรมชุมชนแต่อย่างใด สิ่งเหล่านี้ถูกมองว่าไม่มีเหตุผล ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ด้อยกว่า ต่ำกว่าความรู้ของประเทศตะวันตก ดังนั้น ความรู้ของวาทกรรมการพัฒนา ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จึงเป็นความรู้ที่มี

ฐานสังคมแคบมาก เป็นความรู้ที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ของประเทศตะวันตก และเป็นความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ขาดสุนทรีย์ เพราะเน้นแต่การต้องการหา “ความจริง” ต้องการเป็นวิทยาศาสตร์เท่านั้น จึงตัดขาดชาวบ้าน/ประชาชนธรรมดาออกจากกระบวนการในการสร้างความรู้โดยสังเขป ในวันนี้ ความรู้กับอำนาจและความรุนแรงจึงแยกกันไม่ออก

นอกจากนี้ ในระดับระหว่างประเทศ ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมการพัฒนา ยังทำหน้าที่เชื่อมโยงประเทศพัฒนากับประเทศ “ด้อยพัฒนา” เข้าด้วยกัน ผ่านระบบทุน กลไกตลาด การค้า เทคโนโลยีการสมัยใหม่ และระบบข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อให้ประเทศเหล่านี้เป็นเหมือนกับประเทศตะวันตกในทุก ๆ ด้าน ในระดับประเทศ ภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมพัฒนามักทำหน้าที่ตอกย้ำบทบาทของรัฐบาลในประเทศ “ด้อยพัฒนา” ให้เป็นหัวหอกในการพัฒนาประเทศ ด้วยการชูอุดมการณ์การพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก กล่าวอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมพัฒนายุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สร้างบทบาทการผูกขาดการทำงานด้านพัฒนาให้กับรัฐของประเทศ “ด้อยพัฒนา” มากกว่าประชาชนและองค์กรของประชาชน ด้วยการเชื่อมโยงการพัฒนาเข้ากับการสร้างชาติ ความมั่นคงของชาติ และการสร้างมาตรฐานทางวัฒนธรรมต่าง ๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศ ขณะเดียวกันก็เก็บกด บดบัง ปิดกั้น ประชาชน องค์กรประชาชนไม่ให้เข้ามามีบทบาทนำในกระบวนการพัฒนา ฉะนั้น วาทกรรมพัฒนาจึงทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงความแตกต่างที่เคยดำรงอยู่ร่วมกันในสังคม ให้กลายเป็นความเหนือกว่าของรัฐไป ไม่เปิดโอกาส ทางเลือกให้กับประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้น จึงไม่น่า

สงสัยเลยว่า การทำลาย ต่อด้านวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก จะนำไปสู่การตอบโต้จากรัฐในประเทศ “ด้อยพัฒนา” และประเทศพัฒนาอย่างเนียบพลัน เพราะการทำลายวาทกรรมการพัฒนา ก็เท่ากับเป็นการทำลายอำนาจและบทบาทของรัฐบาล และประเทศมหาอำนาจตะวันตกไปพร้อม ๆ กันด้วย (ดู Parajuli, 1991:175)

อย่างไรก็ตาม เอสโคบาร์ (Escobar, 1988: 433-436) ได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกว่า เราสามารถศึกษาภาคปฏิบัติการของวาทกรรมพัฒนาได้จากการดูที่วิธีการแก้ไขปัญหาใด ปัญหาหนึ่งของวาทกรรมพัฒนาได้ เพราะในกระบวนการแก้ปัญหานี้ บรรดากลไกการทำงานต่าง ๆ ของวาทกรรมจะปรากฏออกมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแนวคิด ทฤษฎี สถาบัน องค์กร หรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง จนทำให้สามารถเห็นถึงเครือข่ายโยงใยในเรื่องนั้น ๆ ได้ ดังตัวอย่างของความพยายามในการแก้ปัญหาความอดอยากหิวโหย (hunger) ที่เอสโคบาร์ยกมาอภิปราย เริ่มตั้งแต่การพิจารณาถึงสาเหตุของปัญหา จนกลายสภาพไปเป็น “วิชา” ใหม่ขึ้นมาเรียกว่า “อาหารและโภชนาการ” (Food and Nutrition) มีสถาบันการศึกษาอย่าง MIT (Massachusetts Institute of Technology) ในประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นหัวหอก จากนั้นก็มีการศึกษา วิจัย ค้นคว้าเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล มีการประชุมทางวิชาการ พิมพ์เอกสาร ตำราออกเผยแพร่ เกิดวารสารวิชาการเฉพาะด้านขึ้น มีแหล่งเงินทุน สนับสนุนการวิจัย เกิดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอาหารและโภชนาการขึ้น เพื่อสร้างความรู้ ให้ความรู้และคำแนะนำ ปรีกษาในเรื่องนี้ มีการสร้างเอกลักษณ์และความหมายใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่น “ภาวะทุโภชนาการ” จนนำไปสู่การกำหนด เป็นนโยบาย แผนงาน และโครงการในที่สุด

สาระสำคัญประการที่สามของกระบวนการสร้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนายุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองได้แก่เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ (Escobar, 1984-85:384-386) กล่าวคือ ประเทศมหาอำนาจตะวันตก “สนใจ” ประเทศ “ด้อยพัฒนา” หรือประเทศ “โลกที่สาม” มานานแล้ว แต่ในอดีตวิธีการให้ความสนใจ ยังไม่แบบเนียบและดูมีรสนิยมเท่ายุคแห่งการพัฒนา เพราะยังเป็นการใช้กำลังเข้าบังคับจัดการกับประเทศเหล่านั้นตรง ๆ ดังเช่นลัทธิล่าอาณานิคม อย่างไรก็ตาม หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง และเริ่มต้นยุคแห่งการพัฒนา, ยุทธศาสตร์ และเทคนิควิทยาการที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกนำมาใช้จัดการ/จัดระเบียบประเทศ “โลกที่สาม” มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ด้วยการทำให้ประเทศเหล่านี้มีฐานะเป็นประเทศ “ด้อยพัฒนา” ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่ลดทอน ประเทศเหล่านี้ลงเป็นเพียงวัตถุเพื่อการศึกษา เพื่อการตรวจสอบ ควบคุมและจัดระเบียบในแทบจะทุกด้านภายใต้เงื่อนไขของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ผ่านบรรดาเทคนิค/กระบวนการในการจัดระเบียบต่าง ๆ ของวาทกรรม การพัฒนาที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงข้างต้น หากพิจารณาในแง่นี้ วาทกรรมการพัฒนาทำให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตก สามารถอดอ้าง/กล่าวอ้างว่ามีคำตอบสำเร็จรูปในการแก้ปัญหาความด้อยพัฒนาให้กับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาค เอเชีย อาฟริกา ลาตินอเมริกา และตะวันออกกลาง เนื่องจากมีเงินทุนเทคนิควิทยาการ ระบบข้อมูลข่าวสาร ฯลฯ (นั่นคือ “ความรู้”) มากกว่า ดีกว่า และเหนือกว่า ถึงขนาดเสนอแนะวิธีการเยียวยาแบบเบ็ดเสร็จเหมารวม เหมือนกันหมด ให้กับบรรดาประเทศ “ด้อยพัฒนา” ทั้งหลาย ทั้ง ๆ ที่ประเทศเหล่านี้มีความแตกต่างและมีความหลากหลายมาก ดังนั้น ในฐานะที่เป็นวาทกรรม การพัฒนาจึงเป็น

เทคนิควิทยาการของอำนาจอีกชนิดหนึ่ง ที่ทำให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตก สามารถเข้ามามีอำนาจเหนือประเทศ “ด้อยพัฒนา” ได้รอบด้านขึ้น

กล่าวโดยสรุป จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น เกี่ยวกับการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ช่วยให้เราเห็นว่า สูดยอดของอำนาจของวาทกรรมอยู่ที่การสร้างเอกลักษณ์หรือตัวตนให้กับสรรพสิ่งในกรณีของวาทกรรมการพัฒนา เอกลักษณ์นี้ได้แก่จินตภาพ (imagination) และภาพลักษณ์ (image) เรื่อง “ความด้อยพัฒนา” (underdevelopment) ถึงแม้ว่าภาพลักษณ์ที่สร้างขึ้นมานี้ จะเป็นเพียงประดิษฐกรรมทางประวัติศาสตร์ที่ว่างเปล่าในระยะแรก แต่ด้วยภาคปฏิบัติต่าง ๆ ของวาทกรรมดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ภาพลักษณ์ที่สร้างขึ้นกลายเป็น “ความจริง” ในที่สุด สิ่งเหล่านี้ดูจะสอดคล้องกับข้อสังเกตของมิเชล ฟูโกที่ว่า “ความจริง” นั้น เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่ทำให้อะไร จริง/ไม่จริง มากกว่าเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงหรือพยานหลักฐานเชิงประจักษ์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในทรรศนะของฟูโก ไม่มีสิ่งที่เห็นจริงแล้ว มีแต่สิ่งที่ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งที่เห็นจริงแล้ว (eventualization) ยิ่งไปกว่านั้น อำนาจของวาทกรรมพัฒนาน่าสนใจ ยังอยู่ที่การเข้าไปนั่งอยู่ในระดับของความรู้สึกนึกคิด/จิตสำนึกของคนในประเทศ “ด้อยพัฒนา” ทำให้ยอมทำตามทุกอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่ง “การพัฒนา” แม้ว่าจะต้องแลกด้วยความเหลวแหลกของสังคม การล่มสลายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ตาม แต่ที่สำคัญกว่านั้นก็คือว่า วาทกรรมการพัฒนายุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สามารถทำให้คนในประเทศ “ด้อยพัฒนา” รู้สึกยอมรับ และซาบซึ้ง

ในความด้อยพัฒนาของตน มองว่าตัวเอง “ต่ำกว่า” “ด้อยกว่า” ประเทศพัฒนา และพยายามจะรับเอา สิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” เข้ามาแทนที่ จนทำให้มองข้ามคุณค่าในวัฒนธรรมดั้งเดิมของตัวเองไป พร้อม ๆ กับ มองข้ามปัญหาที่มีความสำคัญยิ่งเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่จะพัฒนาให้ทันประเทศตะวันตกว่ามีมากนักน้อยเพียงใด และทำไมจะต้องพัฒนาไปในทิศทางนั้นเพียงทิศทางเดียวด้วย คือลอกเลียนแบบอย่างสังคมตะวันตกจนไม่มีที่ว่างให้กับวัฒนธรรม และภูมิปัญญาพื้นบ้านเลย

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม มิได้ต้องการที่จะต่อต้านอารยธรรมตะวันตก หรือสร้างความแตกแยกและเกลียดชังระหว่างอารยธรรม/วัฒนธรรมขึ้นมาอย่างที่ว่าหวาดวิตกกังวลเกินขอบเขต (ดู Huntington, 1993) ตรงกันข้าม สิ่งที่ต้องการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมต้องการจะทำคือ การต่อต้านและเปิดโปงให้เห็นถึงเทคนิควิทยาการของอำนาจชนิดใหม่ ที่มาพร้อมกับการสร้างเหตุผลและตัวตนหรือเอกลักษณ์ชนิดใหม่ให้กับคนในทวีปเอเชีย อาฟริกา ลาตินอเมริกา และตะวันออกกลาง ในรูปของวาทกรรมการพัฒนามากกว่า หากพิจารณาในแง่นี้ การพัฒนาจึงมิใช่เรื่องของความเจริญก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาการหรือวิชาการล้วน ๆ , หรือเป็นปฏิริยาตอบโต้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเป็นโลกของการขับเคี่ยวระหว่าง สองลัทธิ สองอุดมการณ์, หรือเป็นปฏิริยาตอบโต้ต่อปัญหาความอดอยากยากจนในประเทศต่าง ๆ ดังที่มักนิยมเข้าใจกัน แต่การพัฒนาคือระบบคิด/วิธีคิดแบบใหม่ของโลกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ประดิษฐ์คิดค้นโดยประเทศมหาอำนาจตะวันตก ส่วนบรรดาประเทศ “โลกที่สาม” ก็เป็นเพียงหนูลองยาเท่านั้น

นอกจากนี้ การวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ยังมีใช่เป็นการปฏิเสธความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” เช่นความอดอยากยากจน แต่การวิเคราะห์วาทกรรมต้องการตรวจสอบว่า ด้วยเหตุผลและกระบวนการใดที่ความเป็นจริงเหล่านี้กลายเป็นสภาพไปเป็น “ความด้อยพัฒนา” มากกว่า และเมื่อกลายเป็น “ความด้อยพัฒนา” แล้ว เกิดผลกระทบประการใดบ้าง กับคนและสังคมของประเทศเหล่านี้

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมองการพัฒนาในฐานะที่เป็นระบบคิด/วิธีคิดแบบหนึ่งยังช่วยให้เราเห็นว่าการที่จะปะทะกับ สิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” นั้น มิใช่ด้วยการประณามว่าการพัฒนาเป็นระบบครอบงำที่ชั่วร้าย และต้องทำลายล้างลง ด้วยวิธีการปฏิวัติรุนแรง หรือด้วยวิธีการแย่งชิงอำนาจรัฐอย่างวิธีคิดในการเมืองแบบเก่า (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในไชยรัตน์, 2538) แต่จะต้องปะทะด้วยการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมาพร้อมเอกลักษณ์/ตัวตน และความหมายชนิดใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องอยู่ในกรอบของ “การพัฒนา” อีกต่อไป และหากเรานำเอาทฤษฎะที่มีต่ออำนาจของฟูโกต์ที่ว่า อำนาจมิได้กระจุกตัวอยู่ที่ใดที่หนึ่ง เป็นการเฉพาะ แต่กระจายอยู่ทั่วไปในสังคมมาร่วมพิจารณาด้วยแล้วการ ต่อต้านขัดขึ้นท้าทาย อำนาจของวาทกรรมการพัฒนา ก็จำเป็นที่จะต้องกระทำในลักษณะที่รอบด้าน หลากหลาย และกระจายกระจายเช่นกัน มิใช่รวมศูนย์อยู่ที่การพยายามช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างการเมืองแบบเก่า แต่ต้องกระทำในรูปของการสร้างเครือข่ายโยงใยในการต่อต้านวาทกรรมการพัฒนา โดยมีประชาชนธรรมดาในประเทศ “โลกที่สาม” เป็นฐานที่มั่น

ปัจจุบัน แม้ว่าพลังอำนาจของวาทกรรมการพัฒนาแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จะเริ่มอ่อนแรงลงมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาในฐานะที่เป็นรูปแบบและวิธีการหลักในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในประเทศ “ด้อยพัฒนา” เริ่มถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก และถึงแม้ว่าในปัจจุบัน จะปรากฏวาทกรรมการพัฒนาแบบอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีกมากมาย และเป็นวาทกรรมที่มีได้ให้ความสำคัญกับเรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ให้ความสำคัญกับเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และถึงแม้จะมีความพยายามสร้างวาทกรรมชนิดอื่นที่ต้องการก้าวพ้นไปจากเรื่องของพัฒนามากก็ตาม แต่ทั้งหมดนี้ก็มีได้หมายความว่าวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักได้หมดอำนาจลงอย่างสิ้นเชิง ตรงกันข้าม สิ่งเหล่านี้กลับทำให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตก ยิ่งมีความจำเป็นจะต้องปรับปรุงและคิดค้นเทคนิควิทยาการว่าด้วยอำนาจชนิดใหม่ขึ้นมา เพื่อคงความเป็นเจ้าของตนเองต่อไป ยิ่งถ้าหากพิจารณาถึงสถานการณ์โลกในปัจจุบัน อันเป็นยุคแห่งการสิ้นสุดของการต่อสู้ทางอุดมการณ์หรือสิ้นสุดยุคสงครามเย็นด้วยแล้ว ความจำเป็นในการคิดค้นเทคนิควิทยาการของอำนาจชนิดใหม่ยิ่งมีมากขึ้น เพราะเมื่อปราศจากคู่แข่งที่ทัดเทียม โอกาสที่จะสถาปนาความเป็นเจ้าอย่างถาวรยิ่งมีมากขึ้น ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจเลย ว่าทำไมในระยะหลัง ๆ นี้ เราจะได้ยินและเห็นการปรากฏตัวขึ้นของวาทกรรมที่เรียกว่า “โลกาภิวัตน์” (globalization) และ “การจัดระเบียบโลกแบบใหม่” (The New World Order) รวมตลอดถึงวาทกรรมว่าด้วยการประหัดประหารกันระหว่างอารยธรรมของศาสตราจารย์ แซมมวล พี ฮันติงตัน แห่ง

มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เริ่มเข้ามาแทนที่หรือสวมรอยวาทกรรมการพัฒนาแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ความสำคัญของวาทกรรมชุดหลังนี้ โลกาภิวัตน์กับการจัดระเบียบโลกแบบใหม่ อยู่ที่ยังคงเป็นการตอกย้ำวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ดูเผิน ๆ เหมือนกับว่า กำลังอ่อนแรงลง ให้แข็งแกร่งยิ่ง ๆ ขึ้น และน่าจับตามองมากขึ้น เพราะวาทกรรมดังกล่าวยังคงชูการพัฒนาเศรษฐกิจ แบบทุนนิยม และการปกครองประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมอย่างออกหน้าออกตาว่าเป็นทางเลือกที่เหลืออยู่เพียงทางเดียว ไม่เฉพาะสำหรับประเทศ “ด้อยพัฒนา” เท่านั้น แต่สำหรับโลกโดยรวมอีกด้วย! ร่างทรงของวาทกรรมชุดหลังนี้ท่านหนึ่ง ถึงกับกล่าวอ้างอย่างอหังการว่าโลกเราได้เดินทางมาถึงยุคแห่ง “การสิ้นสุดของประวัติศาสตร์” แล้ว (The end of history) ในความหมายที่ว่าไม่มีความแตกต่างและหลากหลายอีกต่อไป โลกทั้งโลกจะเป็นแบบเดียวกันหมด! (ดู Fukuyama, 1989)

ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องหันกลับมาตรวจสอบและทบทวน ถึงผลกระทบของโลกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่มีต่อระบบคิดและวิถีคิดของเรา เพื่อที่จะสามารถก้าวไปสู่ศตวรรษที่ 21 ด้วยความตระหนักรู้ถึงความเป็นประติสฐกรรมทางประวัติศาสตร์ของระบบคิดและวิถีคิดของเรา สงครามมิได้นำมาซึ่งความสูญเสียและการทำลายล้างเพียงอย่างเดียว แต่สงครามโลกครั้งที่สอง นำไปสู่การสร้างระบบคิดและวิถีคิดชนิดใหม่ขึ้นมาในโลกด้วย หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เกิดวิถีคิดเกี่ยวกับแผนที่แบบใหม่ ที่ไม่ถือเอาเขตแดนของประเทศเป็นตัวแบ่ง แต่ถือเอาอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นตัวแบ่ง คือ ประชาธิปไตยกับสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ ฉะนั้น เราจะต้อง

เริ่มต้นตรวจสอบอย่างวิพากษ์และจริงจังถึงสิ่งที่โลกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองสร้างขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมเรื่องสามโลกวาทกรรมว่าด้วย “การพัฒนา” และ “ความด้อยพัฒนา รวมตลอดถึงบรรดาองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในโลกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ที่เรียกว่าสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์? และอาณาบริเวณศึกษา หรือวิเทศคดีศึกษาแล้วแต่จะเลือกเรียกกัน เพราะถึงแม้ว่า

บรรดาองค์ความรู้เหล่านี้ จะถูกแยกย่อยออกเป็นสาขาวิชาการต่าง ๆ แต่โดยเนื้อแท้แล้วยังคงเป็นวิธีการหาความรู้แบบที่เอ็ดเวิร์ดซาวิตเรียกว่า “Orientalism” อยู่นั่นเอง เพียงแต่กระทำในรูปแบบที่ละเอียดลึกซึ้ง และแนบเนียนกว่าเท่านั้น วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงในที่นี้ คือตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งของวิธีการหาความรู้แบบนี้

บรรณานุกรม

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร

2538 “การเมืองแบบใหม่, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่, และวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่,” 76-119 *วารสารธรรมศาสตร์* 21/1 (มกราคม - เมษายน) .

Bernauer, James W.

1990 *Michel Foucault's Force of Flight: Toward an Ethics for Thought*. New Jersey and London: Humanities Press; Reprinted in Paperback, 1993.

Bordo, Susan

1993 *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley: University of California Press.

Brenner, Neil

1994 “Foucault’s new functionalism,” 679-709. *Theory and Society* 23/5 (October)

Burchell, Graham, Colin Gordon and Peter Miller, eds.

1991 *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.

Butler, Judith and Joan W. Scott, eds.

1992 *Feminists Theorize the Political*. New York: Routledge.

Callinocos, Alex

1986 “Foucault’s third theoretical displacement: Technology of the self,” 171-177. *Theory, Culture, and Society* 3/3.

Canning, Kathleen

1994 “Feminist history after the linguistic turn: Historicizing discourse and experience,” 368-404. *Signs (Journal of Women in Culture and Society)* 19/2.

Chairat Charoensin-o-larn

1988 *Understanding Postwar Reformism in Thailand*. Bangkok: D.K. Books. Connolly, William E. 1983 “The politics of discourse,” 139-167. In Michael J. Shapiro, ed., *Language and Politics*. New York: New York University Press, 1984.

Derrida, Jacques

1976 *of Grammatology*. Trans. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

1982 *Margins of Philosophy*, 1-29; 307-330. Trans. Alan Bass. Sussex: The Harvester Press.

1984 "Deconstruction and the other," 107-126. In Richard Kearney, ed., *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*. Manchester: Manchester University Press.

Dews, Peter

1987 *Logics of Disintegration: Post-Structuralist Thought and the Claims of 30 Critical Theory*. London: Verso; Second Impression, 1988.

Dreyfus, Hubert L. and Paul Rabinow

1982 *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.

DuBois, Marc

1991 "The governance of the Third World: A Foucauldian perspective on power relations in development," 1-30. *Alternatives* 16.

Edelman, Murray

1977 "The political language of the helping professions," 57-75. In *his Political Language: Words That Succeed and Policies That Fail*. Orlando: Academic Press.

Eribon, Didier

1991 *Michel Foucault*. Cambridge: Harvard University Press; First Paperback Edition, 1992.

Escobar, Arturo

1984-85 "Discourse and power in development: Michel Foucault and the relevance of his work to the Third World," 377-400. *Alternatives* X (Winter).

1988 "Power and visibility: Development and the invention and management of the Third World," 428-443. *Cultural Anthropology* 3/4.

1992 "Reflections on 'development.' Grassroots approaches and alternative politics in the Third World," 411-436. *Futures* 24/5 (June).

Foucault, Michel

- 1970a "The order of discourse," 48-78. In Robert Young, ed., *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981.
- 1970b *The Order of Things*. New York: Vintage Books, 1973.
- 1972a "Politics and the study of discourse," 53-72. In Burchell et al, eds., 1991.
- 1972b *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- 1977a "Nietzsche, genealogy, history," 139-164. In his *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Ed. Donald F. Bouchard. Ithaca: Cornell University Press.
- 1977b "What is an author?," 113-138. In his *Language, Counter-Memory, Practice*.
- 1978 "About the concept of the 'dangerous individual' in 19th-century legal psychiatry," 1-18. *International Journal of Law and Psychiatry* 1.
- 1979 *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books. 1980a *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- 1980b *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. Ed. Colin Gordon. New York: Pantheon Books.
- 1981 "Questions of method," 73-86. In Burchell et al., eds., 1991.
- 1982 "The subject and power," 208-226. In Dreyfus and Rabinow, 1982.
- 1985 *The Use of Pleasure: The History of Sexuality Volume 2*. New York: Vintage Books, 1990.
- 1986 *The Care of the Self: The History of Sexuality Volume 3*. New York: Vintage Books, 1988.
- 1988 "Technologies of the self," 16-49. In Luther H. Martin, Huck Gutman, Patrick H. Hutton, eds., *Technologies of the Self: A Seminar With Michel Foucault*. London: Tavistock Publications.

Frow, John

- 1986 "Discourse and power," 51-82. In his *Marxism and Literary History*. Oxford: Basil Blackwell.

Fukuyama, Francis

- 1989 "The end of history?," 3-18. *The National Interest* (Summer).

Gane, Mike, ed.

- 1986 *Towards a Critique of Foucault*. London: Routledge and Kegan Paul.

Gane, Mike and Terry Johnson, eds.

1993 Foucault's New Domains. London: Routledge.

Haberman, Jurgen

1972 Knowledge and Human Interests. Boston: Beacon Press.

Heater, Derek

1990 Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education. London: Longman.

Huntington, Samuel P.

1993 "The clash of civilization," 22-49. Foreign Affairs 72/3 (Summer).

Husserl, Edmund

1970 "Appendix VI: The origin of geometry," 353-378. In his The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology. Evanston: Northwestern University Press.

Kasian Tejapira

1992 "Pigtail: A pre-history of Chineseness in Siam," 95-122. Sojourn 7/1 (Feb.). Lemert,

Charles C. and Garth Gillan

1982 Michel Foucault: Social Theory as Transgression. New York: Columbia University Press.

Marks, John

1994 "The passions of Michel Foucault: What can I know? What must I do? What may I hope for?," 119-130. Economy and Society 23/1 (February).

Megill, Allan

1985 Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida. Berkeley: University of California Press; Second Impression, 1988.

Morris, Meaghan and Paul Patton, eds.

1979 Michel Foucault: Power, Truth, Strategy. Sydney: Feral Publications.

Mouffe, Chantal

- 1992 "Feminism, citizenship and radical democratic politics," 369-384. In Butler and Scott, eds.,
1992. Nola, Robert 1994 "Post-modernism, a French cultural chernobyl: Foucault on power/knowledge," 3-43. *Inquiry* (an interdisciplinary journal of philosophy) 37/1 (March).

Parajuli, Pramod

- 1991 "Power and knowledge in development discourse: New social movements and the state in India," 173-190. *International Social Science Journal* 127 (Feb.).

Said, Edward W.

- 1975 *Beginnings: Intention and Method*. New York: Columbia University Press; Reprinted, 1985.

Scott, Joan W.

- 1992 "Experience," 22-40. In Butler and Scott, eds., 1992.

Shapiro, Michael J.

- 1981 *Language and Political Understanding: The Politics of Discursive Practices*. New Haven: Yale University Press.

Sheridon, Alan

- 1980 *Michel Foucault: The Will to Truth*. London: Tavistock.

Somers, Margaret R.

- 1994 "The narrative constitution of identity: A relational and network approach," 605-649. *Theory and Society* 23/5 (October).

William, Patricia J.

- 1988 "On being the object of property," 5-24. *Signs* 14/1.

Wood, Geof

- 1985 "The politics of development policy labelling," 347-373. *Development and Change* 16/3 (July).